

Міністерство освіти і науки України
ВБО Український фонд «Благополуччя дітей»

НАВЧИТЬ ДИТИНУ ЗАХИЩАТИСЯ

Методичний посібник

Видання третє, доповнене, перероблене

Київ – 2022

УДК 373.091.12:[179.2+343.627+343.541-053.2
ББК 74.900.6+67.412.1
Ц98

У публікації використані матеріали інформаційної кампанії Ради Європи «Один із п'яти» та матеріали Фондації «Даємо дітям силу» (Республіка Польща).

Автори-упорядники:

Нагула Олена Леонідівна, експертка Всеукраїнської благодійної організації «Український фонд «Благополуччя дітей», кандидат психологічних наук;
Цюман Тетяна Петрівна, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук, доцент.

Рецензенти:

Адамська З. М., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології розвитку та консультування Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;
Журавель Т. В., кандидат педагогічних наук, виконавчий директор ГО «Всеукраїнський громадський центр «Волонтер»;
Кошкіна Д. А., начальник управління освіти Сарненської міської ради Рівненської області.

За загальною редакцією Цюман Тетяни Петрівни.

Схвалено для використання в освітньому процесі рішенням експертної комісії з дошкільної педагогіки та психології (протокол № 3 від 15.06.2022) та зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 1.0009-2022.

Ц98 Навчить дитину захищатися : метод. посібник / автори-упоряд.: Нагула О.Л., Цюман Т.П.; за заг. ред. Цюман Т.П. — К.: Видавництво: ФОП Буря О.Д., 2018, видання третє, доповнене, перероблене — виконавець ФОП Савісько І.С., 2022 — 64 с.
ISBN 978-617-7402-01-4

Підготовка матеріалів здійснена в рамках проекту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи – комплексний підхід», що впроваджений Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Фондацією «Даємо дітям силу» (Республіка Польща) за фінансової підтримки ОАК Foundation (Швейцарія). Друк посібника організовано за фінансування Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Києві в межах проекту «Програма попередження сексуального насильства над дітьми дошкільного віку».

Видання буде корисним для вихователів, практичних психологів, соціальних педагогів, батьків, а також усіх, хто працює у сфері запобігання насильству над дітьми.

The materials were developed in the frame of the project «Prevention of Child Sexual Abuse and Sexual Exploitation in Central and Eastern Europe – Comprehensive Approach». The project was implemented by Child Well-Being Fund Ukraine in partnership with Empowering Children Foundation (Poland) with the financial support of OAK Foundation (Switzerland). The printing of the manual is financed by the Embassy of the Federal Republic of Germany in Kyiv within the project «Sexual Abuse Prevention Program for Preschool Children».

The publication will be useful for kindergarten educators, applied psychologists, social pedagogues, parents and for all persons who work in the sphere of child abuse prevention.

ISBN 978-617-7402-01-4

© Український фонд «Благополуччя дітей», 2022.

ЗМІСТ

- 4** **Передмова**
- 7** **Що дорослим (батькам, вихователям тощо) потрібно знати про сексуальне насильство над дитиною**
- 7** Симптоми та ознаки, що свідчать про сексуальне насильство над дитиною, які потрібно знати дорослому (батькам, вихователям тощо)
- 11** Хто найчастіше обирає дитину об'єктом сексуального насильства та сексуального використання
- 23** Як зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою
- 27** Чому дитина замовчує сексуальне насильство над собою та сексуальне використання
- 31** **Сценарії інтерактивних бесід із формування навичок безпечної поведінки в дітей 4-6 років**
- 57** **Поняття та терміни**
- 59** **Список використаних джерел**

ПЕРЕДМОВА

Сексуальне насильство над дітьми — прихована проблема, оскільки точну кількість потерпілих установити надзвичайно складно. За оціночними даними Ради Європи, кожна п'ята дитина потерпає від різних форм сексуального насильства. Часто засоби масової інформації, висвітлюючи історії дітей, які зазнали насильства, були викрадені чи навіть убиті, описують злочинців як незнайомців. Однак важливо знати, що це нетипові приклади. У восьми випадках із десяти сексуальне насильство над дітьми скоюють добре знайомі дитині люди (за даними NSPCC¹). Це можуть бути члени сім'ї, друзі, сусіди. Деякі з них обіймають посади, що передбачають постійний контакт із дітьми, багато хто має авторитет і користується довірою й повагою дорослих. У випадку, коли агресор — близький родич, дитина може не розповідати про насильство, доки не стане дорослою. А може й ніколи не розповісти.

Кількість випадків сексуального насильства над дітьми, про які стає відомо, останнім часом зростає. Ми почали усвідомлювати, наскільки поширене сексуальне використання і як сильно це травмує дітей, які стають

його жертвами. Іноді такі діти просто не знали іншого ставлення, а тому вважають його нормою. Крім того, вони не можуть самостійно стримати сексуальних злочинців. І це ми, дорослі, повинні знати, як слід діяти, коли підозрюємо, що дитину використовують із сексуальною метою, і як попередити кривдження дитини.

Поширені в сьогоденній практиці просвітницькі бесіди з дітьми щодо небезпек та ризиків мають несистемний характер та проводяться час від часу, причому без урахування віку дитини, її здатності до запам'ятовування та обробки інформації.

З огляду на окреслені аспекти проблеми ВБО «Український фонд «Благополуччя дітей» пропонує до вашої уваги це видання, перша редакція якого була підготовлена в рамках проєкту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи — комплексний підхід», що реалізований за фінансової підтримки OAK Foundation (Швейцарія).

Найважливіша, на наше переконання, інформація, яка міститься в посібнику, дає змогу визначити, які ситуації та сигнали в поведінці дитини повинні викликати тривогу в дорослої людини. Для просвітницької роботи з дітьми 4–6 років автори пропону-

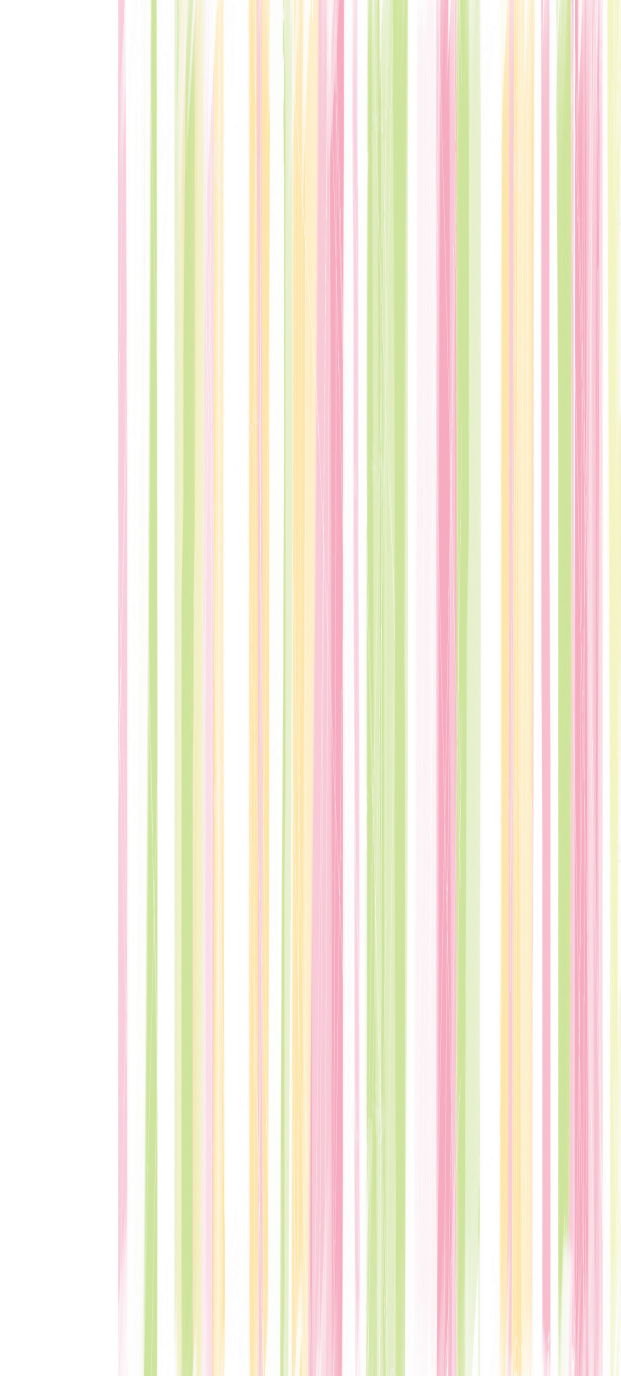
¹ The National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC), <http://www.nspcc.org.uk/>.

ють сценарії інтерактивних бесід, покликаних навчити дитину п'ятьох правил безпечної поведінки: (1) Тут мене не торкайся! (2) Твоє тіло належить тільки тобі! (3) Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які тебе турбують! (4) «НІ» означає «НІ»! (5) Ні – біжи – розкажи!

У публікації використано матеріали кампанії Ради Європи «Один із п'яти», яку 2015 року в Україні реалізував Український фонд «Благополуччя дітей». Кампанія призначена для дітей дошкільного віку та їхніх батьків і спрямована на вивчення правил безпечної поведінки. Партнерами кампанії стали Рада Європи та польська громадська організація «Фундація «Даємо дітям силу»².

Тетяна Цюман

² Офіційний сайт Фундації «Даємо дітям силу», <https://fdds.pl>.

**І. ЩО ДОРΟΣЛИМ (БАТЬКАМ, ВИХОВАТЕЛЯМ
ТОЩО) ПОТРІБНО ЗНАТИ ПРО СЕКСУАЛЬНЕ
НАСИЛЬСТВО НАД ДИТИНОЮ**

Проблема сексуального насильства над дітьми є надзвичайно гострою в усьому світі. Незважаючи на те що в різних культурах, соціальних та етнічних групах стандарти «типової» чи «нормальної» сексуальної поведінки в сім'ї дуже різняться, скрізь існує табу на кровозмішення.

Сексуальне насильство над дитиною — найбільш прихована (латентна) форма насильства³. Існують дані, що контактного сексуального насильства до 14 років зазнали 20–30% дівчат і близько 10% хлопців, причому лише 25% кривдників — це сторонні для дитини особи. У 75% випадків сексуальні кривдники знайомі дитині: у 45% випадків агресором стає родич, у 30% випадків — знайомий (наприклад, друг брата, співмешканець матері). Серед родичів особами, які найчастіше чинять насильство, стають батько, вітччм, піклувальник.

Що є причинами виникнення сексуального насильства над дітьми?

Тривалий час науковці та практики в різних країнах намагаються уніфікувати причини такого явища, як сексуальне зловживання дітьми (сексуальне насиль-

ство над дітьми). Після досліджень Дж. Джиллігена фахівці вважали, що насильство над дитиною спричинене психопатологією батьків. Проте пізніше до факторів ризику виникнення насильства над дитиною стали відносити соціальну ізолюваність сім'ї та систему цінностей батьків, яка впливає на поведінку з дитиною. Згодом дослідники дійшли висновку, що існують різні фактори ризику виникнення насильства на рівнях особистості, сім'ї та суспільства, які взаємодіють.

Сьогодні вирізняють чотири контексти виникнення насильства над дітьми в сім'ї, а саме: індивідуальний (з боку батьків та дітей), сімейний, соціокультурний та кризовий. Розгляньмо їх детальніше.

Індивідуальний контекст із боку батьків включає в себе:

<i>Особливості батьків</i>	Ризик насильства зростає, якщо батькам властиві такі психологічні характеристики, як ригідність (<i>неможливість і нездатність людини змінюватися, гнучко реагувати на життєві ситуації, які спонтанно змінюються</i>), домінування (<i>певна підкреслена перевага дорослої людини над дитиною без урахування потреб та можливостей дитини</i>), тривожність, роздратованість (<i>особливо на провокуючу поведінку дитини</i>), низька самооцінка, депресивність (<i>втрата інтересу до зовнішнього світу</i>), імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та
----------------------------	---

³ Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. — К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. — С. 33.

	відкритості, низька стресостійкість, емоційна лабільність (<i>різкі коливання настрою, легкі переходи від благодушності до гнівливого чи пригніченого стану</i>), агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації.
<i>Негативне ставлення батьків до оточення та неадекватні соціальні очікування стосовно дитини</i>	Іноді батьки заохочують надмірну залежність дитини від них, вважаючи її своєю власністю. Вони поводяться зі своєю дитиною як з об'єктом або власністю, якою можна володіти, а не як з людиною, яка має право зростати й ставати незалежною та впевненою в собі. Якщо мірою дорослішання дитини така залежність від батьків не зменшується, вона перешкоджає емоційному розвитку дитини, формуванню її самостійності, захисту власних потреб та кордонів. Якщо батьки нехтують правом дитини на незалежність, вона може стати «здобичкою» більш сильних і владних людей, які будуть використовувати вразливість дитини, в тому числі її сексуальну недоторканість.
<i>Низький рівень соціальних навичок</i>	Відсутність вміння вести переговори, розв'язувати конфлікти й проблеми, справлятися зі стресом, просити допомоги в інших. Насильство над дитиною є не лише сімейною таємницею, яка ретельно приховується та не обговорюється відкрито, а й певною родинною традицією (<i>мовляв, мене теж батьки так виховували, і нічого зі мною не сталося</i>).

<i>Психічне здоров'я батьків</i>	Ризик застосування батьками насильства по відношенню до дитини збільшують виражені в них психопатологічні відхилення, знервованість, депресивність, схильність до суїцидів.
<i>Алкоголізм та наркоманія батьків</i>	Зловживання алкоголем і наркотичними речовинами спричинює психофармакологічні проблеми й афективні порушення: агресивність, гіперсексуальність, дратівливість, порушення координації, ослаблений контроль над своєю поведінкою, зниження критики, зміни особистості та інші проблеми.
<i>Відсутність належних батьківських навичок і почуттів</i>	Для дитини в будь-якому віці дуже важливими є батьки та їхня підтримка. Брак любові та батьківської підтримки у зовсім маленькому віці формує в дитини відчуття недовіри до світу в цілому, а у старшому — обертається залежністю, несамостійністю, інфантильністю. Поступово дитина починає шукати підтримку та любов за межами родини, чим можуть скористатися інші дорослі. Дефіцит батьківських почуттів і навичок найчастіше характерний для молодих батьків, які мають психологічні проблеми та психічні захворювання.

В індивідуальному контексті з боку дитини розглядаються такі випадки:

1. Недоношені діти, які мають низьку вагу при народженні.

2. Небажані діти, а також народжені після втрати попередньої дитини.
3. Діти, які живуть у багатодітній родині, де пере-рви між народженнями дітей невеликі (народжені рік за роком).
4. Вроджені або набуті каліцтва, порушення здо-ров'я (спадковий синдром, хронічні захворюван-ня, в тому числі психічні).
5. Розлади та особливості поведінки (дратівли-вість, гнівливість, імпульсивність, гіперактив-ність, непередбачуваність поведінки, порушен-ня сну, енурез).
6. Низький рівень оволодіння соціальними нави-чками.

У межах сімейного контексту аналізують структуру родини й модель спілкування між її членами. Серед можливих причин виникнення насильства над дітьми виділяють наступні:

<p><i>Родини бать-ків-одинаків, а також багато-дітні родини</i></p>	<p>У неповній чи багатодітній родині ви-никає більше передумов для стресу, ніж у звичайній (<i>дефіцит вільного часу батьків, неможливість приділити увагу кожній ди-тині тощо</i>). Зміна співмешканців усклад-нює формування сім'ї як системи.</p>
---	--

<p><i>Вітчизн у родині або прийомні батьки</i></p>	<p>На думку Фінкельгора (Finkelhor, 1986), ризик сексуального насильства над дівчиною збільшується в родинях, де батько є нерідним.</p>
<p><i>Конфліктні або насильницькі стосунки між членами родини</i></p>	<p>Досвід показує, що батьки, які вико-ристовують насильство для врегулювання конфліктів між собою, схильні використо-вувати його і по відношенню до дітей. Жін-ки, які зазнають насильства від чоловіка, ймовірно, частіше застосовуватимуть його до своїх дітей. У родинях із розмитими, невизначеними сімейними ролями й функ-ціями, із застосуванням до дітей непослі-довних і суперечливих вимог існує високий ризик застосування насильства. Родини, в яких помічені випадки насильства над дітьми, характеризуються недостатніми емоційними зв'язками та порушеною ко-мунікацією між усіма членами. Внаслідок цього психологічна підтримка несформо-вана й неефективна, що відповідає низько-му рівню сімейної згуртованості.</p>
<p><i>Проблеми між подружжям</i></p>	<p>Сексуальна незадоволеність, відсутність або недостатність емоційної підтримки тощо провокують ризиковане, а подекуди й небезпечне ставлення до дитини. Іноді батьки проживають своє життя або втілю-ють свої мрії через життя дитини. Напри-клад, коли мати проживає свої романтичні фантазії або задовольняє свої сексуальні бажання через свою доньку, робить це несвідомо, підштовхуючи доньку до таких стосунків, у яких вона сама мріяла опини-тися.</p>

<p><i>Проблеми взаємин батьків і дитини</i></p>	<p>Якщо між батьками й дитиною не сформована прихильність, недостатній емоційний зв'язок, порушені основні навички взаємодії, розв'язання конфліктних ситуацій, то зростає ризик насильства. Іноді батьки у невідповідний спосіб виражають любов до дитини, що проявляється у прагненні до спокуси дитини — спробі свідомо чи несвідомо отримати чуттєві, сексуальні відчуття у спілкуванні з дитиною.</p>
<p><i>Емоційна та фізична ізоляція родини</i></p>	<p>Ізоляція проявляється у відсутності соціальних контактів, формальної та неформальної підтримки.</p>

Під соціокультурним контекстом⁴ розуміють структуру суспільства та економічний стан окремих класів (робота / безробіття; добробут / бідність; умови проживання). Виокремлюють такі соціокультурні умови:

1. *Відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань.* Фізичне покарання — це застосування до дитини сили з боку батьків / опікунів задля прищеплення дисципліни, мотивування зміни або припинення небажаної / несхвальної поведінки. Фізичне покарання в нашому суспільстві та культурі загалом (ляпас, запотилничник, покарання паском) вважається поширеною й природною фор-

мою виховання й не розглядається як насильство. Різниця лише в періодичності та частоті його застосування.

2. *Демонстрація насильства в засобах масової інформації* (мультфільмах, фільмах, передачах), що провокує розуміння насильства як цінності та прийнятної поведінки.
3. *Права громадян на недоторканність приватного життя, особисту й сімейну таємницю, закріплені в Конституції, не дозволяють вчасно встановити факт насильства й здійснити втручання.* Родина часто прагне «не виносити сміття з хати» і перешкоджає встановленню істини. Будь-які спроби правоохоронних органів і соціальних служб розглядаються як втручання у приватне життя. Поширена думка, що виховання дітей — це внутрішня сімейна справа, що родина сама повинна давати раду проблемам і ніхто не має права втручатися в цей процес, по суті, розв'язує руки батькам-кривдникам.
4. *Відсутність ефективної державної превентивної політики.* Тільки в останні роки почали створювати кризові центри, телефони довіри, притулки й соціальні готелі для жертв насильства. Але практично відсутні освітні й реабілітаційні програми, призначені для груп ризику, — програми підтримки (для підлітків, засуджених умовно за насильство, сексу-

⁴ Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. — 2010. — № 4.

альне в тому числі), спеціальні навчальні програми для батьків, схильних до насильства, патронаж над жертвами сексуального насильства тощо. Подібні програми вже впроваджуються у США й Канаді. Один зі способів профілактики насильства полягає у створенні навчальних програм, які б включали спеціальну просвітницьку роботу з основами безпечного спілкування для дітей, підлітків, батьків, педагогів, соціальних працівників і поліції.

5. *Недостатнє розуміння у суспільстві того, що насильство — це соціальна проблема.* Не існує чітких критеріїв, за якими можна кваліфікувати насильство на основі формальних чи неформальних ознак. Не так легко визначити, які форми контакту між дитиною й дорослим, крім власне статевого акту, підлягають юридичній забороні, у яких випадках сексуальна стимуляція дитини може розглядатися як прояв батьківської любові, а у яких — як зваблення. Не відпрацьований механізм виявлення випадків сексуального насильства над дітьми. Вчителі, лікарі, вихователі, як правило, першими помічають його ознаки. Дуже важливо, щоб вони вміли їх розпізнавати, знали, як поводитися з дитиною, яка зазнала жорстокого поводження або насильства, а також про які ситуації та в які органи слід негайно повідомляти.

6. *Низька правова грамотність населення.* Суспільство недостатньо поінформоване про права й захист дитини, закріплені в чинних законодавчих актах і міжнародних документах.

Крім згаданого вище, необхідно враховувати специфічні для кожного суспільства установки щодо насильства, зокрема по відношенню до дітей у сім'ї, а також щодо відносин між поколіннями й статями, формальних і неформальних ролей батьків і дітей тощо. Наприклад, у нашій культурі є зв'язок між насильницькими формами поведінки та уявленнями про мужність, які формують у представників «сильної статі» установку на панування над іншими людьми (жінкою й дітьми). Реалізацію цього прагнення шляхом насильства здебільшого визнають «легітимною». Це стає причиною «успадкування» чоловіками моделі жорстокого поводження з дітьми в сім'ї, а також поширення в суспільстві уявлень про методи такого виховання. До сьогодні фізичні покарання розглядають як припустимий та дієвий спосіб педагогічного впливу на «неслухняну» дитину.

Кризовий контекст передбачає вивчення дефіциту засобів і можливостей для встановлення й підтримання безконфліктної ситуації в сім'ї; навантажень, викликаних соціальними змінами, і зниження опірності батьків у кризових ситуаціях; спроможності старших

розв'язувати конфлікти й змінювати свої уявлення про дітей мірою їх дорослішання тощо.

Діти в українських родинах⁵ практично не обізнані у можливостях захисту від жорстокого поводження й у тому, як отримати допомогу. Вони не звертаються до відповідних служб самостійно. Також мало хто з них сподівається, що про їхнє скрутне становище повідомить хтось із дорослих. За кордоном, наприклад, більшість повідомлень про випадки насильства по відношенню до дитини надходять від представників громади (як правило, сусідів та знайомих сім'ї) та вчителів, які спостерігають за станом своїх вихованців майже щодня. В Україні можна говорити про існування протилежної тенденції: освітяни (перш за все шкільна адміністрація) дотримуються позиції невтручання, та й діти через недовіру та страх не бажають звертатися до них по допомогу.

Значною проблемою є відсутність єдиної форми державної або відомчої звітності щодо жорстокого поводження з дітьми, зокрема в сім'ї, внаслідок чого офіційні дані, отримані з різних джерел, не дають змоги оцінити глибину проблеми об'єктивно.

5 Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. — К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. — С. 33.

Симптоми та ознаки, що свідчать про сексуальне насильство над дитиною, які потрібно знати дорослому (батькам, вихователям, учителям тощо)

У законодавстві України закріплене таке визначення сексуального насильства в сім'ї: *сексуальне насильство* — це протиправне посягання одного члена сім'ї на статево недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до дитини, яка є членом цієї сім'ї⁶.

Сексуальне насильство над дитиною — це залучення дитини з її згоди або без неї до сексуальних дій із дорослим задля отримання останнім задоволення чи користі.

Варто взяти до уваги, що коли йдеться про використання дитини із сексуальною метою, то її згода значення не має, оскільки кривдник має вікову, фізичну або інтелектуальну перевагу над дитиною.

Форми сексуального насильства над дитиною

Злочинна сексуальна поведінка по відношенню до дітей може бути як з фізичним контактом, так і без нього.

Злочинна сексуальна поведінка дорослої людини по відношенню до дитини з фізичним контактом включає:

- ☉ доторки до геніталій або інтимних частин тіла

дитини заради отримання сексуального задоволення;

- ☉ примушування дитини торкатися статевих органів іншої людини;
- ☉ залучення дитини до сексуальних ігор або статевих актів;
- ☉ проникнення предметами або частинами тіла (наприклад, пальцями, язиком чи пенісом) у піхву, рот або анальний отвір дитини.

Злочинна сексуальна поведінка дорослої людини по відношенню до дитини без фізичного контакту — це:

- ☉ навмисне демонстрування дитині статевих органів дорослої людини;
- ☉ демонстрування дитині порнографічних матеріалів;
- ☉ фотографування дитини в сексуальних позах;
- ☉ заохочення дитини дивитися або слухати статевий акт в реальності або в записі;
- ☉ спостереження за тим, як дитина роздягається або мисться;
- ☉ оголення дитини, не пов'язане з доглядом за нею;

⁶ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.

- ☉ ведення з дитиною розмов еротичного характеру, що не відповідають її віку, потребам та можливостям для розуміння таких розмов.

Симптоми, які свідчать про те, що дитина зазнала сексуального насильства та сексуального використання

Дорослі люди (батьки, вихователі, вчителі та ін.) мають звертати увагу на характерні симптоми — будь-які відчутні зміни в поведінці дитини, її висловлювання, скарги, що можуть свідчити про те, що дитина зазнала сексуального насильства та сексуального використання.

Наприклад, це можуть бути такі попереджувальні сигнали в поведінці дитини:

- ☉ дитина уникає перебування наодинці з кимось із членів сім'ї;
- ☉ дитина проявляє несподіваний страх перед кимось із дорослих або не хоче з ним спілкуватися;
- ☉ дитина відчуває незрозумілий страх перед певними місцями або людьми;
- ☉ дитина намагається розповісти про використання за допомогою натяків; наприклад, може сказати, що хтось попросив її зберігати таємницю, або з тривогою ставити запитання, що стосуються розпаду сім'ї чи того, що «тата можуть забрати з дому»;

- ☉ дитина описує поведінку якоїсь дорослої людини, нібито вона намагається спокусити дитину з метою її сексуального використання;
- ☉ дитина здається пригніченою, скаржиться на фізичні нездужання, які не мають медичного обґрунтування;
- ☉ дитина має проблеми зі сном, наприклад, нічні кошмари, безсоння;
- ☉ у дитини з'явилися нездужання, що вказують на сексуальне використання — наприклад, біль у районі піхви чи анального отвору;
- ☉ дитина не хоче ходити до школи або різко втрачає здатність концентрувати увагу, починаються проблеми з навчанням;
- ☉ дитина поводить себе агресивно, трапляються спалахи гніву;
- ☉ дитина проявляє нетипову сексуальну поведінку (публічна мастурбація, використання нових вищень для сексуальних дій або інтимних частин тіла, демонстрування невідповідних віку знань про сексуальну сферу, яких не було раніше);
- ☉ дитина відчуває труднощі під час ходіння чи сидіння;
- ☉ дитина раптово відмовляється перевдягатися до уроку фізкультури або після занять, пов'язаних із фізичною активністю;

- ☉ дитина грає іграшками або предметами в недоречно сексуальний спосіб;
- ☉ дитина демонструє відчуження або, навпаки, надмірну нав'язливість;
- ☉ спостерігаються особистісні зміни, невпевненість;
- ☉ регресія до поведінки, характерної для молодшого віку (наприклад, нічне нетримання сечі);
- ☉ зміни харчових звичок;
- ☉ секретність, уникання соціальних контактів, загальна недовіра до людей (такі симптоми часто помилково тлумачать як прагнення дитини бути незалежною);
- ☉ сексуалізоване вираження прив'язаності до рідних та друзів;
- ☉ дитина хапає за груди та геніталії дорослих, стягує з них одяг;
- ☉ з'явилися свідчення на користь того, що між дитиною та дорослим існує секретний зв'язок; особливо тривожною є поява в дитини подарунків, грошей;
- ☉ дитина розповідає про сексуальне використання від третьої особи («Я знаю одну дівчинку...»);
- ☉ саморуйнівна поведінка (вживання алкоголю,

наркотиків, проституція, суїцидальні спроби, втечі з дому, надмірно часті нещасні випадки);

- ☉ дитина демонструє загальну недовіру, страх перед дорослими певного типу (статі, віку, зовнішності);
- ☉ дитина втрачає навички туалету (характерно для маленьких дітей), виявляє байдужість до своєї зовнішності, погано доглядає за собою або, навпаки, нав'язливо миється (бажання «відмитися») (характерно для старших дітей);
- ☉ дитина вживає запобіжні заходи, які утруднюють знімання одягу (багато пасків, декілька пар штанців одночасно тощо);
- ☉ дитина перебуває у хронічній депресії, спостерігається замкненість, з'являються фобії.

Дорослим людям варто пам'ятати, що прояви симптомів, таких як страх і депресія, посттравматичний стрес, проблеми у школі та з навчанням, автодеструктивна поведінка чи соматичні симптоми, у дітей, які зазнали сексуального використання, дуже різні. У старших дітей кількість симптомів більша, а їхній характер відрізняється у хлопчиків та дівчаток.

Кількість та глибина проявів залежать ще й від того, яким був перебіг сексуального використання дитини і хто був виконавцем злочину, а також від того, чи мало

місце проникнення, використання сили, від частоти сексуальних контактів із дитиною та їхньої тривалості. Більше симптомів проявляється у дітей, яких батьки чи опікуни не підтримали.

Водночас дорослі люди мають пам'ятати, що незаперечними свідченнями сексуального використання є вагітність, венеричні захворювання, присутність сперми у піхві або анальному отворі дитини. Крім того, в дитини, яка зазнала сексуального використання, з'являються різноманітні соматичні прояви: виділення з піхви, почервоніння та потертості геніталій, кровотечі з піхви чи анального отвору, запалення статевих шляхів, розрив дівочої пліви. Водночас присутність кількох неспецифічних симптомів має стати сигналом до того, щоб ретельніше придивитися до ситуації, в якій перебуває дитина.

Ознаки, які свідчать про те, що дитина зазнала сексуального насильства та сексуального використання

Доповнюють симптоми, про які мова йшла вище, ознаки сексуального насильства. Досвід багаторічної роботи з дітьми — жертвами сексуального насильства дозволив Джудіт С. Райкус та Рональд С. Хьюз⁷ виокре-

мити типові фізичні, поведінкові й емоційні ознаки сексуального насильства.

Фізичні ознаки

<p><i>Фізичні пошкодження генітальної або ректальної областей</i></p>	<p>Можуть включати гематоми, порізи, розриви, сліди укусів, розтягування прямої кишки або піхви, тріщини у прямій кишці, припухання або почервоніння генітальних тканин. Такі ушкодження можуть бути викликані введенням у піхву або у пряму кишку пальців, статевого органа дорослого чоловіка або інших предметів. Травми геніталій у дітей молодшого віку можуть бути результатом тілесного покарання за недотримання правил охайності при справлянні природних потреб.</p>
<p><i>Захворювання, що переважно передаються статевим шляхом</i></p>	<p>До них належать генітальний герпес, гонорея, сифіліс, загострені конділоми або хламідіоз. Виявлення у дівчат моніліазу (молочниці) не обов'язково свідчить про те, що вони зазнали сексуального насильства. Ця та інші дріжджові інфекції можуть виникати в результаті прийому антибіотиків або надмірного спринцювання. Однак виявлення дріжджової інфекції у дівчинки молодшого віку вимагає проведення медичного огляду та подальшого розслідування.</p>
<p><i>Фізіологічні рідини</i></p>	<p>Підозрілі плями, сліди крові або сім'я на білизні, одязі або тілі дитини свідчать про можливе сексуальне насильство, особливо якщо в дитини (дівчинки) ще не почалася менструація і немає даних про те, що дитина сексуально активна.</p>

⁷ Rycus, Judith S, & Hughes, Ronald C. Field Guide to Child Welfare, 1998 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.ihs-trainet.com/_files/ugd/7833cd_f5bd1e9106ad467a9436d8ed68574b45.pdf

<p><i>Інфекційні захворювання сечового міхура або сечовивідних шляхів</i></p>	<p>Симптоми включають біль при сечовипусканні, присутність крові або гною в сечі й частотність сечовипускання. Інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, як правило, трапляються у жінок, які ведуть активне статеве життя. У дівчаток такі інфекції зустрічаються вкрай рідко, за винятком випадків алергії на гігієнічні засоби (наприклад, мило або піну для ванни), аномалій сечовивідних шляхів (наприклад, діти з розщепленням хребта часто страждають на інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, що виникають у результаті неврологічної дисфункції) тощо. Усі діти, в яких виявляють інфекційні захворювання сечовивідних шляхів, повинні пройти медичне обстеження на предмет можливого сексуального насильства.</p>
<p><i>Болюча дефекація або закрепи</i></p>	<p>Такі ознаки можуть свідчити про проникнення в пряму кишку. У хлопчиків після анального сексу часто розвиваються енкопрез (нетримання калу) або закупорка кишківника каловими масами в результаті зниження м'язового тону (Нерберг, 1994). Проте необхідно мати на увазі, що причиною хвороби може бути хронічна обстипація (закреп). Аби виключити необґрунтовані підозри, необхідна консультація лікаря відповідного профілю.</p>
<p><i>Рання вагітність</i></p>	<p>Особливо у дівчат, які не пояснюють причин її виникнення і поведінка яких не дозволяє припустити, що вони за взаємної згоди займалися сексом зі своїми однолітками.</p>

В окремих випадках фізичних ознак буває достатньо, щоб зробити висновок про те, що дитина зазнала сексуального насильства. Наприклад, якщо у дівчинки дошкільного віку виявлене інфекційне захворювання сечовивідних шляхів або венеричне захворювання, то є всі підстави вважати, що вона постраждала / страждає від сексуального насильства. Іноді фізичні ознаки — це єдиний доказ факту сексуального насильства.

Водночас у встановленні цього факту не варто покладатися винятково на фізичні ознаки. У деяких випадках вони просто відсутні. Так, у дитини не буде виявлено ніяких фізичних травм, якщо сексуальне насильство полягало в поцілунках, обмацуванні інтимних місць, демонстрації геніталій чи примусі спостерігати за сексуальними діями дорослих. Більше того, навіть якщо дитина отримала травми, вони можуть загоїтися до того моменту, коли факт насильства буде розкритий і дитину огляне лікар. Саме тому, щоб установити факт сексуального насильства, необхідно підкріпити висунуті звинувачення додатковими доказами, ґрунтованими на поведінкових і емоційних ознаках.

У багатьох дітей, які постраждали від сексуального насильства, проявляються характерні емоційні та поведінкові симптоми. Проте варто зазначити, що такі симптоми можуть спостерігатися в дітей, які не зазнали сексуального насильства, але страждають на інші емо-

ційні проблеми, стали жертвами фізичного насильства або зневаги їхніми фізичними потребами. Тож емоційні та психологічні симптоми не можна вважати достатнім доказом факту сексуального насильства. Аналогічно відсутність таких симптомів не говорить про те, що сексуального насильства не було, оскільки в багатьох дітей, які стали жертвами сексуального насильства, характерні ознаки взагалі ніяк не проявляються.

Перераховані нижче ознаки (особливо в поєднанні з фізичними симптомами або за заяви дитини про те, що вона стала жертвою сексуального насильства) свідчать про те, що з високою мірою вірогідності дитина зазнала сексуального насильства. Деякі з описаних ознак характерні для сексуалізованих дітей. Гіл (Gil, 1993) використав цей термін для позначення неадекватної сексуальної поведінки дітей, які постраждали від сексуального насильства.

Отже, до поведінкових та емоційних ознак сексуального насильства належать:

- ⊗ страхи й фобії (страх темряви, небажання йти до школи, додому або виходити на вулицю, страх самотності, безпредметна тривога);
- ⊗ агресивна поведінка, істерики, спроби втекти з дому, прагнення встрягти в бійку;
- ⊗ уникання соціальних контактів, потайливість,
- ізоляція, загальна недовіра до людей (ці ознаки часто помилково тлумачать як прояви прагнення дитини до незалежності);
- ⊗ регресивна поведінка у дітей молодшого віку, включаючи енурез (нетримання сечі) або енокпроз (нетримання калу), смоктання великого пальця, повернення до дитячого белькоту, биття головою об стіну, ритмічне похитування, нав'язливе прагнення фізичної ласки від батьків;
- ⊗ розлади харчування й сну, розлади шлунково-кишкового тракту та інші соматичні захворювання;
- ⊗ підвищена загальна збудливість, постійний плач, надмірна рухливість або нездатність сконцентруватися;
- ⊗ вчинки, що виражають загальні негативні емоції (в першу чергу гнів), об'єктом яких є сама дитина або оточення: спроби втекти з дому, крадіяство, брехня, самокаліцтво, завдання шкоди тваринам і людям, суїцидальні схильності, нез'ясовні напади люті;
- ⊗ загальні симптоми тривоги й депресії; плаксивість, замкненість, загальна відсутність інтересу до оточуючих; швидкі переходи до стану легкої збудливості, страху або настороженості;
- ⊗ вчинки, які можна тлумачити як спроби спокуси-

ти дорослих людей протилежної статі (стосується зазвичай дівчаток по відношенню до дорослих чоловіків, і їх не слід плутати з нехитрими, наївними та абсолютно природними спробами деяких дівчаток дошкільного віку привернути до себе увагу підлітків або дорослих чоловіків);

- ⊗ використання сексу як інструменту демонстрації непокори у дітей молодшого підліткового й підліткового віку, включаючи нерозбірливі зв'язки та зайняття проституцією;
- ⊗ надмірна (з урахуванням норми для цього віку) та / або публічна мастурбація;
- ⊗ залучення інших дітей до відвертих і все більш складних сексуальних ігор (не слід плутати зі звичайною для дітей дослідницькою поведінкою, такою як ігри в лікарню з роздяганням одне перед одним, та іншими сексуальними експериментами, що відповідають віку й рівню розвитку дітей);
- ⊗ залучення інших дітей своєї або протилежної статі до дій сексуального характеру (може йтися про залучення дітей молодшого віку або таких, що відстають у розвитку, чи про використання різних методів фізичного або психологічного примусу; хлопчики-підлітки, винні в сексуальному насильстві над іншими дітьми, часто самі є жертвами сексуального насильства);

- ⊗ вигадкування й розігрування сексуальних сцен за допомогою іграшок або ляльок (наприклад, лялька-«дитина» кладе між ніг ляльку-«тата» і говорить: «Йому це подобається»; чи лялька-«тата» поміщає руку під спідницю ляльці-«дитині» та починає там терти);
- ⊗ страх перед конкретними чоловіками або жінками (чи дорослими взагалі) або спроби уникнути будь-якого контакту з ними, страх фізичних контактів, нез'ясовний страх, викликаний конкретними місцями;
- ⊗ страх перед сексом у підлітків (якщо його не можна пояснити характерною для підлітків амбівалентністю і тривожністю);
- ⊗ носіння багат шарового, занадто теплого або мішкуватого одягу, ймовірно, для того, щоб сховати або захистити своє тіло;
- ⊗ спроби сховати одяг зі слідами крові чи сімені, що виникли в результаті участі дитини в діях сексуального характеру.

Викрити факт сексуального використання дитини дуже складно, оскільки зазвичай єдині особи, які знають все, — це дитина та її кривдник. Дорослі люди (батьки, вихователі, учителі чи інші фахівці), які підозрюють, що дитину використовували з сексуальною метою, мають добре знатися на симптомах та ознаках

сексуального насильства, аби не пропустити тривожні сигнали, що надходять від скривдженої дитини. Варто підкреслити, що жоден із тривожних сигналів у дитини не можна трактувати окремо та вважати його безсумнівним доказом сексуального використання. Багато з описаних у літературі проявів, які начебто свідчать про сексуальне використання, можуть виникати внаслідок іншого складного досвіду в житті дитини: розлучення батьків, смерті близької людини, зміни місця проживання, народження молодшого брата чи сестри тощо.

Хто найчастіше обирає дитину об'єктом сексуального насильства та сексуального використання

Не існує типового образу особи, яка сексуально використовує дітей. Ці люди зовні не відрізняються від інших. Вони можуть походити з різних соціальних верств, мати різні професії. Іноді вони обіймають високі посади, справляють добре враження, є шанованими членами суспільства. Особою, яка чинить сексуальне насильство над дитиною в сім'ї, може бути будь-який член родини, який має відповідні соціально-психологічні характеристики та фізичні, психологічні, інтелектуальні чи економічні переваги. За даними Британського онлайн-центру захисту дітей від експлуатації, у 58% випадків кривдником дитини стає член сім'ї, у 32% випадків — знайомий, але не член сім'ї, і лише в 10% випадків — чужа людина. У 85–90% випадків зловмисниками, які скоюють сексуальне насильство над дівчатами в сім'ї, є члени родини чоловічої статі (батько, вітчим, дядько, співмешканець, дідусь, брат)⁸. У числі тих, хто скоює подібні порушення, можуть бути друзі сім'ї чоловічої статі. Проте виконавцями злочину можуть бути й жінки, в тому числі матері. У більшості випадків, коли жінки здійснюють сексуальне на-

⁸ Сексуальне насильство над дітьми [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0%D0%B4_%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8.

сильство над дітьми, вони є співучасницями злочину. Багато дітей страждають від сексуального насильства з боку старших дітей. І якщо цю проблему не викрити вчасно, старші діти можуть здійснювати насильство і в дорослому житті.

Німецький сексолог Фолькмар Зігуш⁹ (нім. Volkmar Sigusch) пропонує таку типологізацію осіб, які скоюють сексуальне насильство над дітьми:

1. Близький член родини (батько, дядько, брат, мати, тітка, сестра тощо).
2. Сусід, часто з неблагополучних верств населення або такий, який страждає на алкоголізм; часто не є педофілом.
3. Хлопчик пубертатного віку, який набуває свого першого сексуального досвіду на дітях.
4. Дуже замкнений підліток чи доросла людина, часто з інвалідністю, яка бачить у дітях найбільш доступних чи «підхожих» сексуальних партнерів.
5. «Нестатевозрілий» дорослий, який не «награвся в лікаря» в дитинстві.

⁹ Примітка вище 7.

6. Психічно хвора доросла людина.
7. Літня людина, яка вирішила заповнити прогалини у своєму сексуальному житті.
8. Садист, якому подобається заподіювати біль людям, але який не знайшов дорослої жертви.
9. Педофіл (особа, яка має хворобливий статевий потяг до дитини), ефебофіл (особа, яка має статевий потяг до підлітків) чи партенофіл (особа, яка має потяг до дівчат, які перебувають на етапі статевого дозрівання).

«Класичного профілю» педофіла не існує досі¹⁰. Про таких осіб відомо, що більшість із них — чоловіки і що вони, як правило, знайомі зі своїми жертвами (Gibborn&Vincent, 1994; Guidry, 1995; Murray, 2000). Майкл Сего та його колеги в 1999 році встановили, що для педофілів характерні серйозніші сексуальні відхилення порівняно з людьми, які були звинувачені в інцестуальних зв'язках із дітьми. Для них більшою мірою характерні, наприклад, такі форми сексуальної девіантної поведінки, як ексгібіціонізм, вуаєризм і садизм. Педофіли можуть належати до різних соціальних верств, мають різний освітній та інтелектуальний рівні, різний рід занять, вони сповідують різні релігії та належать

до різних рас. Згідно з деякими даними, педофіли, особливо засуджені за скоєні злочини, вирізняються сором'язливістю, страждають від самотності, погано орієнтуються в питаннях сексу, надзвичайно схильні до моралізаторства чи релігійності (McKibbenetal, 1994; Minor&Dwyer, 1997). Однак серед педофілів, які не мали проблем із правоохоронними органами, нерідко можна зустріти освічених, успішних, соціально адаптованих людей із розвиненим почуттям громадського обов'язку (Baur, 1995). Своїми жертвами вони зазвичай обирають дітей друзів, сусідів чи знайомих (Murray, 2000). Початок сексуальних стосунків із дітьми може віддзеркалювати прагнення впоратися з почуттям власної неповноцінності, яке, можливо, виникає в соціальних і сексуальних взаєминах із дорослими людьми.

Німецький психотерапевт Клаус Міхаель Байєр¹¹ (нім. Klaus Michael Beier) із берлінської університетської клініки Шаріте виділяє такі групи сексуальних злочинців:

- ⊗ молоді сексуально недосвідчені люди;
- ⊗ дисоціальні особи;
- ⊗ особи з домінуючими педофільними схильностями;

10 Robert L. Crooks; Karla Baur. Our Sexuality — Published 2016 by Wadsworth Publishing, 604 Pages.

11 Robert L. Crooks; Karla Baur. Our Sexuality — Published 2016 by Wadsworth Publishing, 604 Pages.

- ☉ особи з побічними педофільними схильностями;
- ☉ особи, які страждають на психічні захворювання.

Ранні дослідження 70–80-х років ХХ ст. класифікували правопорушників залежно від їхньої мотивації та особливостей. Грос та Бірнбаум (Groth and Birnbaum) у 1978 році розділили злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, на дві групи: «стабільні» та «регресуючі». До групи «стабільних» віднесли тих осіб, які мають первинний потяг до дітей, тоді як «регресуючі» підтримують стосунки з дорослими й можуть бути навіть одруженими. Ці дослідження продемонстрували, що сексуальна орієнтація дорослої людини-насилника не корелює зі статтю дитини-жертви, тобто чоловіки, які сексуально домагалися хлопчиків, часто мали стосунки з жінками.

Пізніше науковці розширили типологію правопорушників та їхні психологічні портрети¹² (Holmes and Holmes, 2002):

- ☉ *ситуаційний* — не надає переваги дітям, але діє залежно від обставин:
 - ☉ регресуючий — зазвичай має стосунки з дорослими, але стресор (фактор, що викликає стрес) може змусити шукати дитину на заміну;

- ☉ морально нерозбірливий — людина з різними сексуальними аномаліями, яка може скоювати інші сексуальні злочини, не пов'язані з дітьми;
- ☉ наївний / неадекватний — часто людина, яка має психічні відхилення, шукає дітей як менш безпечних;
- ☉ *преференційний* — справді має сексуальний інтерес до дітей:
 - ☉ мізопедичний¹³ — садистський та жорстокий, частіше обирає жертв серед не знайомих йому дітей;
 - ☉ зафіксований — не підтримує або слабо підтримує стосунки з людьми свого віку, його описують як «дорослу дитину».

Приблизно 90% злочинців, які скоюють сексуальне насильство над дітьми, — це люди у стані регресії. З причини легкої доступності дітей вони за їх допомогою задовольняють свої сексуальні потреби. У такому випадку діти є лише об'єктом заміщення. Педофіли складають від 2% до 10% сексуальних злочинців. Незначну кількість випадків становить насильство, скоєне соціопатами, причому не з метою задоволення сексуальних потреб, а заради задоволення своїх садистських нахи-

12 Там само.

13 Мізопедія — обумовлене психічними розладами почуття ненависті, відризи до дітей – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/93/53404/906282.html>.

лів. Часто всі перераховані вище типи перебувають у близькому соціальному оточенні дитини-жертви.

Дехто з сексуальних насильників розуміє, що чинить зло, і почувається нещасним через свої дії. Інші вважають, що їхня поведінка є нормальною — так вони виражають свою любов до дітей. Дехто, проте не всі, самі страждали від насильства.

Раніше вважалося, що на людей, які скоюють сексуальні злочини по відношенню до дітей, впливає досвід сексуального насильства, пережитого в дитинстві. Так, до 1996 року багато науковців відстоювали теорію «циклу насильства», тому що більшість проведених досліджень були ретроспективними — гвалтівників запитували, чи зазнали вони насильства в минулому. І хоча більшість дорослих злочинців відповідали, що не стикалися з сексуальним насильством у дитинстві, дослідження давали оцінку у процентному співвідношенні від 0% до 79%, що гвалтівники мали такий досвід. Пізніші лонгітюдні (тривалі) дослідження, у ході яких відстежували поведінку дітей із задокументованими випадками сексуального насильства, вказали на те, що теорія «циклу насильства» не пояснює адекватно, чому люди сексуально домагаються дітей.

Отже, новітні дослідження¹⁴ підтвердили, що більшість дітей, які зазнали сексуального насильства, не скоюють сексуальних злочинів у дорослому віці. Так само як більшість дорослих злочинців не вказують, що зазнали сексуального насильства в дитинстві.

Наразі Американський державний департамент статистики (American State Accountability Office) визнав, що існування циклу сексуального насильства не доведене.

Часто сексуально використовують дітей люди, які справляють враження милих, доброзичливих і турботливих. Важко повірити, що хтось, кого ми знаємо і навіть любимо, може використовувати дитину з сексуальною метою. Зазвичай люди, які здійснюють сексуальне насильство над дітьми, добре знають, як завоювати їхню довіру. Насильство може тривати роками, і ніхто про це не здогадуватиметься. Розпізнати поведінку злочинця нелегко, бо ми не знаємо, на що слід звернути увагу, або хочемо викинути неприємні підозри з голови.

Причини того, чому дорослі люди йдуть на сексуальні контакти з дітьми, різні. Проте жодна з них не може бути виправданням для злочинця, оскільки для дитини цей досвід стає травмою і може впливати на неї впродовж усього життя.

14 Child sexual abuse – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Child_sexual_abuse#Offenders.

Особа, яка скоює сексуальні злочини по відношенню до дітей, може обирати тільки дівчат чи хлопців або дітей обох статей, може надавати перевагу тільки дітям певного віку або будь-якого. Злочинець може вибрати конкретну дитину, приділяючи їй багато уваги й засилаючи приємними сюрпризами, щоб створити умови для використання. В інших випадках до дітей, які зазнають сексуального використання, злочинці ставляться підкреслено суворо, аби дитині не повірили, коли факт використання викриється.

Спокушання дитини — це процес формування стосунків, які дозволяють використати дитину в сексуальних цілях. Іноді цьому передують довгий період приготувань. Виконавець злочину може приділяти дитині особливу увагу, а поведінка, яка спочатку справляє враження прояву ніжності (наприклад, обійми), може перерости в дотики сексуального характеру. Водночас інші злочинці взагалі не спокушають дітей і використовують їх із сексуальною метою без побудови будь-яких взаємин.

Інцестуальні стосунки між батьком (або вітчимою) та донькою нерідко починаються раніше, ніж дитина розуміє їхнє істинне значення. Спочатку це може мати вигляд гри з елементами боротьби, лоскотанням, поцілунками та дотиками. З часом дотики поширюються на область грудей і геніталій, а потім можуть перерости в оральну чи мануальну стимуляцію та статевий акт. При

задоволенні своїх бажань батько (вітчим) більшою мірою покладається на авторитет чи емоційну близькість, аніж на фізичну силу. Іноді він підштовхує доньку до дій сексуального характеру, пояснюючи їй, що у такий спосіб він «навчає» її чого-небудь, обіцяючи подарунки чи експлуатуючи її потребу в любові. Пізніше, коли дитина починає розуміти, що в діях батька є щось непристойне, або виявляє, що вони неприємні чи травмують її, уникнути продовження може бути непросто. Іноді донька розцінює таку взаємодію як знак особливого до неї ставлення та вважає, що вона дає їй якісь привілеї.

Про інцестуальні стосунки може стати відомо, якщо, розізлившись на батька (нерідко з причин, зовсім не пов'язаних із сексуальною поведінкою), дівчинка на нього поскаржиться. Іноді мати з жахом виявляє, що вже деякий час між її чоловіком та донькою існують фізичні відносини. В інших випадках жінка здогадується про інцест, але вирішує не втручатися й залишити все, як є. Причиною цього може бути сором, страх судових переслідувань, розпаду сім'ї чи навіть той факт, що інцестуальні стосунки чоловіка з донькою позбавляють її необхідності задовольняти його сексуальні потреби.

Тривалий час вважалося, що найбільш поширеним є інцест між батьком та донькою, однак дослідження показали, що сексуальні зв'язки між братом і сестрою та між двоюрідними братами й сестрами відбуваються

ся ще частіше (Canavanetal, 1992; Finkelhor, 1979). Сексуальні стосунки між братами та сестрами рідко стають відомими загалом, а якщо їх і вдається виявити, то вони, як правило, не викликають такої бурхливої реакції, як зв'язок між батьком та донькою. Більше того, брати й сестри нерідко вважають свої контакти досить невинними, якщо тільки вони не пов'язані з примусом (Finkelhor, 1979). Тим не менше сексуальні контакти між братом і сестрою, що містять елементи примусу, та сексуальне насильство, яке скоює хтось із батьків, частіше за все дуже деструктивно впливають на жертву.

Загалом кривдники можуть спокушати дітей у всіх ситуаціях, коли мають із ними контакт: у родині, на відпочинку, на музичних, спортивних чи релігійних заняттях, а також за посередництвом інтернету або мобільного телефону.

Іноді кривдник будує близькі стосунки з сім'єю дитини — через дружбу або шлюб. Він може подружитися з кимось із батьків, які не можуть впоратися зі своєю дитиною. Самотнім батькам кривдники пропонують підтримку (вступають в інтимні стосунки з матір'ю чи опікункою дитини, підтримують її фінансово), щоб стати членом родини та проникнути в дім, де живе дитина. Потім кривдник починає будувати близькі стосунки з дитиною (або дітьми), яку він збирається використати з сексуальною метою.

Сексуальне використання майже завжди відбувається таємно. Інші дорослі члени сім'ї (другий із батьків, якщо його партнер є виконавцем злочину), як правило, не підозрюють нічого. А дитина часто почувається розгубленою — не знає, кому і як розказати про те, що відбувається. Щоб зберегти свої дії в таємниці, кривдник може використати природний страх дитини, її сором або почуття провини за те, що сталося. Часто він змушує дитину мовчати, погрожуючи в тому числі фізичною розправою та покараннями. Іноді до дитини застосовується підкуп. Також кривдник може переконати дитину в тому, що все, що з нею відбулося, — це нормально. Інколи насильники нав'язують дітям думку, що ті отримують задоволення і самі хотіли, аби це з ними сталося. Часто кривдники переконують дитину в тому, що вона особисто відповідальна за те, що мала досвід сексуального використання.

Як зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою

Немає чіткої відповіді на запитання, як зрозуміти, що хтось збирається використати дитину з сексуальною метою. Але батьки повинні уважно придивлятися до всіх, хто приділяє їхній дитині надто багато уваги. Сигнали про те, що доросла людина використовує дитину для сексуального задоволення, нелегко побачити. Важливо ретельно зібрати інформацію та факти, щоб захистити дитину. Причиною для занепокоєння може стати поведінка дорослого або молодої людини, якщо він / вона:

- ❖ відмовляє дитині в необхідній приватності або можливості самостійно ухвалювати рішення щодо особистих питань;
- ❖ наполягає на фізичних проявах любові, як-от поцілунки, обійми або грайлива боротьба, навіть якщо очевидно, що дитина не бажає цього робити;
- ❖ надмірно зацікавлений сексуальним розвитком дитини;
- ❖ шукає нагоди, аби залишитися з дитиною сам на сам;
- ❖ наполягає на перебуванні з дитиною наодинці;
- ❖ проводить більшість свого вільного часу з дітьми та мало цікавиться спілкуванням із людьми свого віку;

- ❖ регулярно пропонує послуги няні або бере дітей на ночівлю;
- ❖ запрошує дитину на прогулянки та поїздки на канікулах;
- ❖ купує дитині дорогі подарунки або дає їй гроші;
- ❖ засипає дитину подарунками або дрібними сюрпризами;
- ❖ часто заходить до дитини у ванну кімнату;
- ❖ ставиться до дитини як до улюбленця, роблячи її «особливою» порівняно з іншими членами сім'ї;
- ❖ проявляє надмірну опіку над дитиною або суворо обмежує контакти з іншими дітьми, особливо протилежної статі;
- ❖ ревнивий або контролює членів сім'ї.

Потрібно дуже ретельно перевіряти людей, які залишаються з дитиною без вашого нагляду. Варто отримати якомога більше інформації про няню чи іншу особу, яка буде займатися дитиною. Також батьки можуть поцікавитися у керівництва школи чи садка, як заклад обирає персонал та волонтерів, що робить для того, аби забезпечити дітей.

Чому дитина замовчує сексуальне насильство над собою та сексуальне використання

Зазвичай дитині страшно «образити» батька чи іншого старшого родича. Їй можуть не повірити чи звинуватити її саму. Маленька дитина навіть не розуміє, що з нею роблять. Якщо не гвалтують, а просто роздягають, мастурбують чи змушують робити щось зі статевими органами дорослої людини, це може викликати не тільки страх, але й приємні еротичні відчуття, змушуючи ще сильніше полюбити спокусника. Врешті дитина боїться засмутити матір і зруйнувати сім'ю, в якій виросла.

Дорослі, в першу чергу батьки, вихователі та вчителі, мають знати, що сексуальна експлуатація дітей неприпустима. Караючи чи пестячи дітей, багато дорослих не усвідомлюють, що переживають сексуальні відчуття і пробуджують такі самі відчуття в дітей. Дитину можна й потрібно торкатися, цілувати, пестити, обіймати, але необхідно уникати стимуляції її ерогенних зон. Не слід навмисно викликати подібні відчуття та фіксувати їх на себе чи на якісь специфічні ситуації. Уважно ставлячись до емоційних та сексуальних реакцій дитини, потрібно поважати її право контролювати власне тіло, уникаючи того, що дитині неприємно чи здається принизливим.

Часто навіть за наявності переконливих доказів людям важко повірити в реальність інцесту (сексуально-

го насильства над дитиною з боку члена сім'ї). Близькі сумніваються, що дитина могла довгий час зазнавати насильства, а ніхто про це не дізнався, чи що дитина нікому не розповіла про те, що сталося.

Дослідження Роланда Самміта «Синдром акомодатції при сексуальному насильстві над дитиною»¹⁵ дозволяє зрозуміти, з якими труднощами стикається дитина в подібній ситуації.

1. Секретність.

Жодна дитина не готова до сексуальних домагань з боку дорослого, якому довіряє. Вірогідність подібного залишається табуваною темою навіть серед дорослих. У результаті дитина змушена поклатися на кривдника у визначенні того, що відбувається. Саме кривдник розповідає дитині, як потрібно розуміти та інтерпретувати його дії, він визначає для неї реальність.

Секретність стає для дитини джерелом страху та обіцянкою безпеки одночасно («*Все буде добре, якщо ти нікому про це не розповіси*»). Якщо дорослі ніколи

15 Arthur H. Garrison. Child Sexual Abuse Accommodation Syndrome: Issues of Admissibility in Criminal Trials – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ipt-forensics.com/journal/volume10/f10_2.htm

не розповідали й ніколи не говорили з дитиною про небезпечні ситуації, про особисті кордони, про допустимі та недопустимі дотики, то нічого іншого дитині не залишається, як зберігати мовчання про прикрі ситуації чи стосунки. Вона змушена повірити, коли дорослий стверджує: *«Нікому не розповідай, тобі все одно ніхто не повірить»*, *«Я тебе вб'ю»*, *«Розкажеш — і тебе відправлять до дитячого будинку»*. Окрім тягаря збереження таємниці, дитина може переконати себе в тому, що вона зобов'язана «зберегти сім'ю» і тепер це її відповідальність.

Звичайна дитина ніколи відверто не запитає в дорослих про сексуальне насильство і ніколи прямо не розповість про пережите насильство. Страх того, що її в усьому звинуватять, що їй не повірять, чи страх, пов'язаний із конкретними погрозами кривдника, гарантує її мовчання. Якщо дитина починає зберігати мовчання, то в подальшому розуміє, що другого шансу в неї вже не буде (*«Чому ти не розповів мені?»*, *«Як ти могла приховувати таке від мене?»*).

Людина, яка працює з дитиною й підозрює сексуальне насильство, завжди має виходити з припущення, що жертві погрожували. Дитина в першу чергу потребує можливості поділитися своїм «секретом» і отримати у відповідь не засудження, а підтримку та безпеку.

2. Безпорадність.

Дитину можна навчити не розмовляти із незнайомцями чи уникати знаків уваги від них. Водночас від неї вимагають слухняності та приязного ставлення до будь-якого дорослого, якому довірили її доглядати. Дитина може сказати: *«Я не хочу, щоб тато мене купав»* чи *«Я ненавиджу дядька Василя»*. Але мало ймовірно, що дорослі звернуть на це увагу і розпитають, чим викликана така реакція. Дитина може зробити висновок, що раз мати так реагує на її скарги, вона знає про насильство й схвалює його.

Деякі дорослі помилково припускають, що оскільки дитина нікому не скаржиться, то вона дає згоду на насильство чи насильство не завдає їй тяжкої шкоди. Тому варто окремо підкреслити, що жодна дитина не має рівної влади, аби сказати «ні» батьківській фігурі, і жодна дитина не може знати, до яких наслідків призводять сексуальні стосунки з дорослою людиною. **Кривдник завжди несе повну відповідальність за будь-які сексуальні дії, вчинені по відношенню до дитини.**

Дорослим здається, що у випадку насильства дитина буде активно опиратися, звати на допомогу. Однак це велика рідкість. Більш поширена й типова реакція — вдати, що спиш, уявити, що ти деінде, страждати мовчки. Діти не кричать і не застосовують силу, коли

відчувають найсильніше збентеження і страх. Реальність дитини визначають довірені дорослі, і якщо тікати нікуди, то залишається тільки сховатися.

Ми надто швидко забуваємо, яку тотальну безпомічність відчували, коли були дітьми. Нам важко повірити, що дитина буде мовчки терпіти сексуальне насильство, а втрата любові й безпеки сім'ї страшніша, ніж загроза цього насильства.

Діти швидко починають соромитися і боятися як своєї безпомічності, так і нездатності донести почуття дорослим, які «нічого не розуміють». Дитині потрібний «перекладач», який зможе передати її світ «мовою» дорослих. Цей перекладач повинен визнавати, що за будь-яких обставин у дитини не було вибору, окрім як тихо підкоритися та зберігати все в таємниці. Кривдники швидко розуміють, що залежні діти повністю безпомічні й не будуть опиратися чи скаржитися.

3. Загнаність у пастку та пристосування.

Більшість дітей не заявляють про факти сексуального насильства, якого зазнають вдома, тому що бояться наслідків для них самих та їхніх родин. Вони думають, що родини будуть зганьблені, що їх виженуть з дому або що ніхто їм не повірить. Дорослі часом теж не повідомляють про такі порушення. У громадах та родинах із жорсткими нормами «мужності», «жіночності» чи «ро-

динної честі» хлопчиків, які викриватимуть сексуальне насильство, вважатимуть слабкими та легкодушними, а дівчаток можуть звинуватити у «провокуванні».

Через вказані причини раннє втручання вкрай малоймовірне, а тому дитина продовжує страждати від сексуального насильства й адаптується до нових умов життя. Перед жертвою стоїть завдання надати кривднику хоча б якогось сенсу, і дитина може впевнити себе, що вона сама спровокувала дорослого чи заслужила на покарання.

Якщо в сім'ї є молодші діти, то старша дитина, яка страждає від насильства, може тримати цей факт у таємниці через страх того, що гвалтівник скривдить молодших дітей.

Загалом підлітки порівняно з малими дітьми більш хворобливо й різнобічно реагують на сексуальне насильство. Вони сприймають його як катастрофу, як епізод, що кардинально змінює все життя, як явище, яке не можна пережити. Страх, виражена тривожність, пригніченість, розгубленість, відраза — ось неповний спектр емоційних проявів, що найчастіше трапляються у підлітків, які зазнали сексуального насильства.

Тим не менше гнів і лють у відповідь на насильство потребують виходу, і, як правило, таким виходом стає саморуйнівна поведінка, в тому числі самоушкодження-

ня. Така поведінка у свою чергу ще більше підсилює ненависть до себе.

Дуже часто те, що в подальшому отримує назву підліткової чи дорослої психопатології, походить із реакції здорової дитини на протиприродні та нездорові обставини.

Якщо дитина вчиться жити із сексуальним насильством, це руйнує її здатність довіряти, любити й розвиватися. Фахівця, який працює з дитиною чи дорослою людиною, що страждає від наслідків насильства, можуть постійно перевіряти й провокувати. Жертва очікує на докази, що довіра неможлива і що єдина запорука безпеки — це негативні очікування та ненависть до себе. У цій ситуації дуже просто приєднатися до батьків і всього загалу дорослих та відмовитися від постраждалої дитини.

4. Відкладене, суперечливе та непереконливе розкриття правди.

Більшість випадків тривалого сексуального насильства ніколи не розкривається, принаймні поза сім'єю. Якщо сімейний конфлікт провокує викриття, то, як правило, це відбувається лише через декілька років після початку насильства.

Якщо дитина розкриває свою «таємницю» у розпал

бурхливої сімейної сварки і протистояння авторитету батьків, то виявляється, що вона звертається по розуміння та допомогу в найменш вдалий момент. Правоохоронні органи і навіть члени сім'ї можуть списати її звинувачення на прояв злості, тим більше що швидше за все жертва вже проявляла неадекватну та небажану підліткову поведінку.

Дорослі можуть вирішити, що дитина все вигадала задля помсти батькам і для того, щоб отримати якісь вигоди. Середньостатистичний дорослий, у тому числі мати, учитель, лікар, соціальний працівник, суддя, не може повірити, що нормальна й чесна дитина може терпіти сексуальне насильство й не повідомляти про нього.

Отож, якщо дитина будь-якого віку скаржитися на тривале сексуальне насильство, вона стикається з недовірою оточуючих. Однак якщо йдеться про підлітка, якого вже затаврували «важкою» і «проблемною» дитиною, то на нього чекає не просто недовіра, а приниження й покарання.

5. Зречення.

Що б дитина не говорила про сексуальне насильство, швидше за все згодом вона відмовиться від своїх слів. Сім'я руйнується на очах, дитину нескінченно допитують, а кривдник увесь цей час може залишатися поруч. І знову на дитину лягає важкий тягар — зберег-

ти чи зруйнувати сім'ю. «Погане» рішення — розповісти правду, «хороше» рішення — капітулювати, знову почати брехати та врятувати сім'ю.

Якщо дитину не підтримати відразу, не втрутитися негайно й не притягнути кривдника до відповідальності, то дівчинка чи хлопчик будуть знову поводитися «нормально» і відмовляться від своїх слів.

Якщо згадана допомога недоступна, а дитина відмовляється від своєї заяви, це лише переконує оточуючих у тому, що дитині не можна довіряти. У свою чергу дитина отримує підтвердження того, що їй ніхто не допоможе. Вірогідність того, що дитина насмілиться знову розповісти правду, стає ще меншою.

Насильство над дитиною надзвичайно деструктивно впливає на дитячу психіку і може призвести до посттравматичних стресових розладів. Порушення виникають у всіх сферах життя дитини: виникають погіршення сну й апетиту, апатія, зміни особистісного розвитку, що в майбутньому може завадити формуванню адекватної самооцінки та самореалізації дитини, сприяти виникненню девіантної поведінки, наркотичної чи алкогольної залежності, проституції. Втрата стабільної атмосфери, підтримки з боку родини може сприяти посиленню нездорових впливів у середовищі однолітків. Безпритульні діти, включно з утікачами з дому, часто зустрічаються саме серед дітей, які потерпають від на-

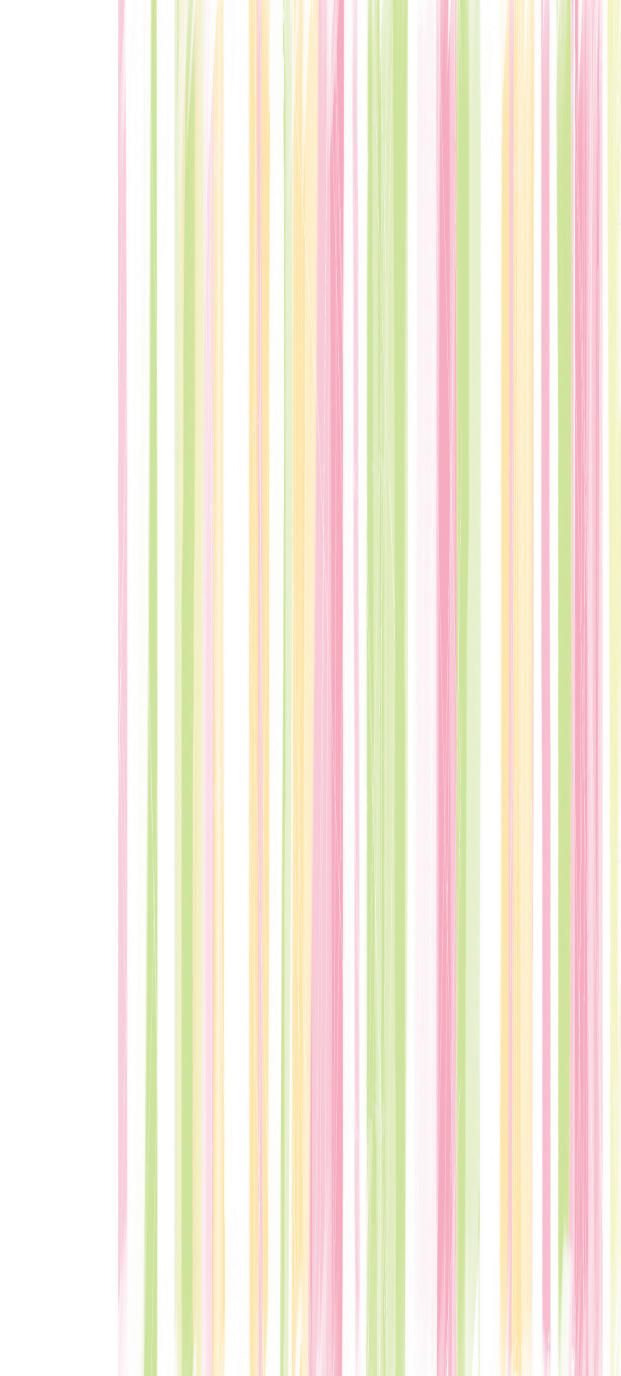
сильства. Також у них можуть виникати проблеми з навчанням та спілкуванням у шкільному колективі.

Якщо сексуальне насильство тривало з раннього віку та не було виявлене вчасно, дитина може засвоїти таку поведінку як норму. В результаті відбувається сексуалізація поведінки, внаслідок чого може швидше настати пубертатний період. Такі діти часто ініціюють статеві контакти з молодшими дітьми, однолітками або ж дорослими, відверто пропонують або натякають дітям чи дорослим на готовність задовольнити будь-які сексуальні бажання (просто так або за винагороду). Дорослі (часом навіть спеціалісти) таку поведінку трактують як результат сексуальної розбещеності внаслідок «впливу друзів», підозрюють дитину в перегляді порнографії тощо. Насправді ж це яскраве свідчення тяжкої психічної травми в дитини, викликаной сексуальним насильством.

Одним із найбільш поширених тривалих негативних наслідків сексуального використання дитини є депресія. Також помічено, що діти — жертви сексуального використання в дорослому віці частіше за інших проявляють автоагресивну поведінку, вчиняють спроби самогубства, живуть у стані хронічного страху. Досить часто результатом сексуального використання в дитинстві стає низька самооцінка та негативний образ власної особистості. Стигматизація, почуття безсилля

й ізольованості зберігаються в дорослих жертв сексуального використання, якщо виконавцем злочину був член сім'ї. Жертви сексуального використання у дорослому житті можуть мати проблеми з отриманням задоволення від сексуального життя.

Без сумніву, інформації про сексуальне насильство та сексуальне використання дитини значно більше, аніж викладено в цьому матеріалі. Та дорослим (батькам, вихователям, вчителям тощо) необхідно усвідомити, що сексуальне насильство над дітьми — одне з найстрашніших видів насильства і що воно ближче, ніж здається. А тому нагальною потребою є формування в суспільстві нульової толерантності до насильства над дітьми, коли кожен дорослий реагує на його факти відповідально, професійно, не замовчує проблему і тим самим створює для дитини середовище довіри, в якому вона почувається захищеною та у безпеці.

II. СЦЕНАРІЇ ІНТЕРАКТИВНИХ БЕСІД ІЗ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК БЕЗПЕЧНОЇ ПОВЕДІНКИ В ДІТЕЙ 4–6 РОКІВ

Під час підготовки сценаріїв інтерактивних бесід авторки використали засадничі принципи інтерактивної педагогіки німецького дослідника Ганса Фріца¹⁶, а саме: багатостороння комунікація, коли діти та ведучий(-а) є рівноправними, рівнозначними суб'єктами процесу взаємодії; спеціальна організація пізнавальної активності, за якої кожна дитина відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність; налагодження зв'язків між дітьми, їхня взаємодія і співпраця. Реалізація цих принципів під час проведення інтерактивних бесід дозволяє поступово просуватися до змін та поліпшення поведінки дитини в повсякденному житті.

Побудова інтерактивних бесід дозволяє у психологічно комфортному середовищі моделювати поведінку дитини, спрямовану на її особисту безпеку.

Такий формат взаємодії з дітьми потребує попередньої підготовки ведучим(-ою) (батьками, вихователями) умов, які сприятимуть розкутості, психологічній захищеності дітей, а також креативності, вираженості та впевненості дорослого, який буде проводити бесіду. Чітко сформована у ведучого(-ої) (батьків, вихователів) особиста або професійна позиція стосовно проблеми сексуального насильства над дитиною допоможе уникнути

надмірного драматизму, стереотипізації та міфологізації у бесідах із дитиною. Як засвідчив досвід підготовки матеріалів на етапі апробації, а також використання сценаріїв інтерактивних бесід у роботі з дітьми, їх можна використовувати не лише у дошкільних закладах освіти, а й у виховних бесідах із дітьми початкових класів віком до 9 років. Звісно, транслюючи запропоновані вправи, необхідно враховувати вікові особливості дітей та загальну ситуацію розвитку. У будь-якому випадку педагог може самостійно вносити корективи в бесіди з дітьми, залишаючи незмінним загальний зміст.

Варто зазначити, що всі бесіди ведуться від імені вигаданого фантазійного персонажа на ім'я КІКО, який приходить до дітей разом зі своєю подругою РУКОЮ. Цих героїв дорослий має виготовити самостійно. Наприклад, КІКО можна створити з пластикової пробки з-під пляшки від шампанського, невеличкого клубка ниток або пластикового контейнера з Кіндер-Сюрпризу, прикрасити його чубчиком із ниток, очима й ротиком із гудзиків або намистин. За бажанням можна додати руки, ноги, атрибути одягу, аксесуари тощо. Важливо, щоб КІКО зручно надівався на палець, а також переміщався на інші пальці, оскільки кожне правило «прив'язане» до конкретного пальця для кращого запам'ятовування. РУКА — це яскрава чудернацького вигляду рукавичка, на якій можна намалювати очі та ротик і так «оживити» її.

16 Трачук М. М. Інтерактивні методи навчання – запорука розвитку творчої особистості : методичний посібник / М. М. Трачук. – Чернівці, 2013. – 37 с.

Сценарії інтерактивних бесід стануть у пригоді дорослим, які займаються вихованням дітей 4–6 років, і підходять як для індивідуального спілкування з дитиною, так і для спілкування з групою дітей, наприклад, у дитячому садку. Кількарічний досвід упровадження матеріалів інтерактивних бесід із дітьми засвідчив, що ці матеріали також можна використовувати і для формування навичок безпечної поведінки у дітей віком 7–9 років. Адже запропоновані форми роботи будуть цікавими та корисними і для молодших школярів, а інформація, яку передають фантазійні персонажі КІКО та РУКА, відповідають їхнім психологічним, соціальним потребам і віковим особливостям розвитку.

Інтерактивні бесіди складаються з п'яти сценаріїв: 1-й сценарій «Знайомтеся — КІКО!» допомагає дітям оволодіти цінним правилом безпечної поведінки «Тут мене не торкайся»; 2-й сценарій «Важливе про тіло» вчить дітей важливого правила безпечної поведінки «Твоє тіло належить тільки тобі!»; 3-й сценарій «Хороші секрети — погані секрети!» допомагає дітям засвоїти ще одне правило безпечної поведінки «Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які тебе турбують!»; 4-й сценарій «Впевнене «НІ» зосереджує увагу дитини на правилі безпечної поведінки «НІ означає НІ!»; завершальний 5-й сценарій інтерактивної бесіди «Клич на допомогу, коли вона тобі потрібна!» упроваджує правило безпечної поведінки «Ні — біжи — розкажи!», яке покликане навчи-

ти дитину звертатися за допомогою та підтримкою в разі загрозливих і небезпечних ситуацій. Ведучим доцільно проводити інтерактивні бесіди саме в такій послідовності задля збереження логіки викладу матеріалу.

Перед початком бесід із дітьми варто уважно ознайомитися зі змістом усіх сценаріїв інтерактивних бесід, щоб розуміти, які акценти у взаємодії з дітьми необхідно розставити, на що звернути увагу, спрогнозувати можливі запитання дітей. Для кращого осмислення змісту правил безпечної поведінки варто переглянути спеціально створені відео, які розміщені на ютуб-каналі ВБО «Український фонд «Благополуччя дітей»:

- 🕒 відеолекція для фахівців «Сексуальне насильство над дітьми: форми та ознаки», <https://youtu.be/g1xVCWI6xQI>;
- 🕒 урок для батьків №1: «Про сексуальне насильство над дітьми», <https://www.youtube.com/watch?v=oKJYrhqfBrk>;
- 🕒 урок для батьків №2: «Як дітям визначити та захистити особисті кордони», <https://youtu.be/GIUB83IaJcw>;
- 🕒 урок для батьків №3: «Як дітям берегти та захистити своє тіло», <https://youtu.be/cOqH6KAJ4U8>;
- 🕒 урок для батьків №4: «Як дітям відрізнити та захистити себе від «поганих» секретів», <https://youtu.be/KUCJRHLmdII>;

- ☉ урок для батьків №5: «Як дітям застосувати та захистити своє «Ні!», <https://youtu.be/ar7zP5MU1fw>;
- ☉ урок для батьків №6: «Як дітям діяти та кому довіряти, щоб себе захистити», <https://youtu.be/XNsyqc3gQts>.

Мета інтерактивних бесід — навчити дитину застосувати в повсякденному житті п'ять правил безпечної поведінки: «Тут мене не торкайся!», «Твоє тіло належить тільки тобі!», «Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які тебе турбують!», «НІ означає НІ!», «Ні — біжи — розкажи!».

Тривалість інтерактивних бесід: 20–25 хвилин.

Необхідні матеріали:

☉ *обов'язкові* для кожної інтерактивної бесіди:

- ☉ посібник «Навчіть дитину захищатися»;
- ☉ Кіко та Рука, заздалегідь виготовлені ведучим(-ою). Їхні зображення можна побачити у книжці для читання дітям «Кіко та Рука», яка доступна за посиланням <http://www.childfund.org.ua/publications/view/2314/1>.

Кіко – це вигаданий персонаж, від імені якого ведеться бесіда з дітьми. Він має бути невеликого розміру, мати голову, руки, ноги, тулуб. Важливі елементи його одя-

гу – це трусики. Їх краще намалювати на тілі або наклеїти, а не одягати. В нижній частині тіла має бути отвір для того, щоб Кіко можна було надіти на палець.

На другу руку надівають рукавичку. Це другий персонаж для проведення бесід – Рука, вона подружка Кіко. Вони подорожують в гості до дітей разом. Для цього ведучий(-а) може зручно розмістити Кіко на будь-якому місці своєї руки в рукавичці, але ніколи не на пальцях цієї руки.

- ☉ *для бесіди «Знайомтеся – Кіко!»:* легкий дитячий м'яч для ігор на свіжому повітрі;
- ☉ *для бесіди «Важливе про тіло»:* аркуші паперу формату А1 (або шматок шпалер), маркер;
- ☉ *для бесіди «Хороші секрети – погані секрети!»:* один дрібний предмет (наприклад, каблучка, цукерка, камінчик, монета, гудзик тощо); червоне та зелене ігрове поле (додаток А) для кожної дитини; картки з прикладами хороших і поганих секретів (по п'ять варіантів); фішки (наприклад, дрібні іграшки, статуетки, гудзики, камінчики тощо) для кожної дитини;
- ☉ *для бесіди «Клич на допомогу, коли вона тобі потрібна!»:* картки, на яких написані або схематично зображені правила безпеки; аркуші А-4 та олівці для кожної дитини.

Сценарій інтерактивної бесіди «Знайомтеся – КІКО!»

Ведучий(-а) пропонує дітям розташуватися зручно та розпочинає бесіду запитанням: «Що роблять люди, коли вони зустрічають одне одного?» (*Вони вітаються.*)

Ведучий(-а) нагадує дітям, що люди використовують під час привітання різноманітні слова, наприклад: «Вітаю!», «Добридень!», «Привіт!» тощо. При цьому вони можуть поплескати одне одного по плечу, обійнятися, потиснути руки або помахати одне одному рукою на близькій відстані. Для прикладу ведучий(-а) вітає всіх присутніх словом «Добрий день!», потискає кожному / кожній руку та наголошує, що потиск має бути делікатним та легким. (*Можна також демонструвати вітання помахом руки на відстані.*)

Потім ведучий(-а) допомагає дітям об'єднатися в пари та пропонує пограти у гру (*вправа-руханка «Наші руки вітаються так!»*).

Вправа-руханка «Наші руки вітаються так!»

Діти стають один навпроти одного і за командою вітаються лише руками (потискаючи одне одному руки або помахуючи рукою на відстані) саме в такий спосіб, як говорить ведучий(-а): «Наші руки вітаються весело» (*якщо потрібно, ведучий(-а) демонструє, як саме потрібно вітатися*), «Наші руки вітаються, ніби сваряться (миряться, підтримують, співчують, радіють, товаришують, танцюють тощо)».

Несподівано на руці ведучого(-ої) з'являється невідомий гість — фантазійний персонаж КІКО. Ведучий(-а) знайомить дітей із ним і говорить: «КІКО прибув із дуже далекої країни і має дуже поважну місію — навчити нас захищати себе у світі дорослих, який може виявитися небезпечним для дитини. Адже іноді буває так, що доросла людина, як знайома, так і незнайома, може заподіяти дитині шкоду: зробити щось таке, після чого дитина відчуватиме образ, страх, сором, біль, пригніченість. КІКО навчить п'яти важливих правил, які задля власної безпеки мають знати всі діти».

Ведучий(-а) розповідає історію про КІКО та його подружку РУКУ і заохочує дітей повторювати за ним / нею усі рухи й звуки.

Історія про КІКО та його подружку РУКУ

Це КІКО (*ведучий(-а) демонструє КІКО*), а поруч із ним його подружка РУКА. (*Ведучий(-а) демонструє руку в рукавичці, потім вітає кожну дитину — називає її на ім'я та потискає руку або махає їй рукою на відстані.*)

«А навіщо мені потрібна подружка РУКА?» — запитує КІКО.

«Незабаром ти дізнаєшся», — відповідає РУКА.

«Привіт, РУКО! Я хотів би політати, але в мене немає крил», — каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! — відповідає РУКА. — Я буду твоїм літаком. Сідай на мене. Ми негайно злітаємо!» (*Ведучий(-а) надягає КІКО на вказівний палець: «У-у-у — летить літак». Діти повторюють «у-у-у» і показують, як летить літак.*)

«Привіт, РУКО! Мої ноги хочуть танцювати, але де б мені взяти музику?» — запитує КІКО.

«Гаразд, КІКО! — відповідає РУКА. — Я буду твоїм музикантом. У мене є піаніно, а мої пальці знають, як зробити так, щоб клавіші заспівали». (*«Трам-пам-пам», — грає піаніно. Діти зображають, як грають на уявному піаніно.*)

«Привіт, РУКО! Я хотів би з'їсти чогось смаченького», — каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! Я буду твоїм маленьким кондитером, — відповідає РУКА. — Чого ти бажаєш: яблучного, шоколадного, полуничного або бананового пирога?»

«Я бажаю яблучно-шоколадно-полунично-бананового пирога!» — кричить КІКО. (*Ведучий(-а) разом із дітьми демонструє, як вони їдять удаваний пиріг: «Гам-гам-гам-гам».*)

«Привіт, РУКО! Я так хотів би пограти у квача, але я не можу гратися сам!» — каже КІКО.

«Гаразд, КІКО! Я буду твоєю товаришкою у грі», — відповідає РУКА.

«Можна я торкнуся твого волосся?» — запитує РУКА.

«Звичайно, можна», — говорить КІКО.

«Можна я торкнуся твого носа?» — запитує РУКА.

«Так, можна», — відповідає КІКО.

«Можна я торкнуся твоєї руки?» — запитує РУКА.

«Так, можна», — говорить КІКО.

«А можна я залізу тобі у трусики і торкнуся тебе?» — запитує РУКА.

«НІ! — кричить КІКО. — НЕ МОЖНА!»

«Дуже добре, КІКО! — каже РУКА. — Запам'ятай! НІХТО не має права залазити тобі у трусики, тим більше торкатися тих частин тіла, які ними прикриті. І ти можеш голосно сказати: **«Тут мене не торкайся!»** («Тут мене не торкайся!» — повторюють діти. Ведучий(-а) разом із КІКО пропонує їм витягнути вперед руку та підняти догори великий палець на знак згоди і підтвердження, що діти запам'ятали це правило.)

«Це перше правило, яке вам потрібно запам'ятати, — говорить КІКО. — Якщо хтось намагається залізти вам у трусики або торкнутися тих частин тіла, які прикриті ними, **ОБОВ'ЯЗКОВО** скажіть про це батькам, іншій старшій людині, якій ви довіряєте та знаєте, що вона захистить від чогось поганого або когось, хто завдає вам шкоди (ображає, б'є, кричить або торкається інтимних частин тіла без вашого на те дозволу). (Наприклад, вихователю(-ці), медсестрі у садочку, вчителю(-ці) у школі, лікарю та ін. Тобто тій дорослій людині, яка ніколи не робила дитині боляче, дискомфортно, дитина ніколи у її присутності не почувалася ніяково. Важливо, щоб дитина зрозуміла, яка це людина, якій вона може довірити інформацію про те, що хтось поводився з нею небезпечно.) Ніколи не тримайте це у секреті!».

На наступному етапі інтерактивної бесіди ведучий(-а) від імені КІКО розповідає дітям про те, що таке інтимні частини тіла. *(Частини тіла, прикриті спідньою білизною (трусиками, маечками, купальниками) називаються інтимними. Інші не повинні торкатися цих частин без дозволу дитини. І діти теж не повинні торкатися інтимних частин тіла інших людей. Спідня білизна — це межа, за яку ніхто не має права заходити без дозволу.)*

Водночас ведучий(-а) звертає увагу на те, що деякі дорослі іноді повинні торкатися дітей. Це можуть бути батьки, які вчать дитину доглядати за своїм тілом (правильно митися), або лікарі, яким потрібно оглянути дитину або лікувати її, якщо це необхідно (обробляти ранки). Але й ці люди спершу повинні запитати дозволу.

До уваги ведучого(-ої)!

Потрібно поступово привчати дітей говорити «ні», якщо вони відчуваються незручно, відчувають фізичний дискомфорт або неприємні відчуття та біль.

Вправа на завершення

Для закріплення інформації, яку діти отримали під час інтерактивної бесіди, ведучий(-а) може використати дитячий м'яч. Ведучому(-ій) варто запропонувати дітям повторити почуте в такий спосіб: зловив м'ячик — відповідай та передавай його іншому або поверни ведучому(-ій)!

Запитання для закріплення інформації:

1. Яке перше правило ми сьогодні вивчили? Коли його потрібно використовувати?
2. Кому можна розказати про те, що хтось торкався інтимних частин тіла або просив торкатися його, особливо якщо це зробив дорослий?

-
3. Хто й коли може торкатися інтимних частин тіла дитини? Що спершу повинна зробити ця людина? (Запитати дозволу.)
-

До уваги ведучого(-ої)!

Бажано після першої інтерактивної бесіди переглянути друковану або електронну версію історії про КІКО та його подругу РУКУ та перечитати її разом із дітьми в інший день, наприклад, перед сном. Також запропонуйте батькам перечитати її вдома з дітьми.

Електронна версія книжки для читання дітям «Кіко та Рука» доступна на сайті Українського фонду «Благополуччя дітей» в розділі «Публікації» за посиланням <http://www.childfund.org.ua/publications/view/2314/1>.

Сценарій інтерактивної бесіди «Важливе про тіло»

Ведучий(-а) цікавиться у дітей, чи пам'ятають вони КІКО та чи хотіли б продовжити спілкування з ним. Для того щоб КІКО з'явився, потрібно назвати правило, якого він навчив. (Діти повинні підняти догори великий палець та повторити вголос правило «Тут мене не торкайся!»)

До уваги ведучого(-ої)!

Ведучий(-а) повинен(-на) докласти неабияких зусиль, щоб діти навчилися пов'язувати правила з відповідними пальцями руки, тому важливо повторювати вголос правило й демонструвати відповідний палець.

Щойно діти усі разом повторили правило з попередньої зустрічі, знову з'являється КІКО та радісно вітається з дітьми. Він повідомляє, що підготував цікаву гру, та для її виконання потрібна, для початку, одна людина. КІКО розказує, що обрав цю людину, коли нишком спостерігав за тим, як вони щойно називали правило, і помітив, що ця дитина не лише правильно назвала правило, а ще й зробила це найголосніше (найточніше, найшвидше тощо).

КІКО підводить обрану дитину до великого аркуша паперу (наприклад, це може бути шматок шпалер або склеєний аркуш формату А1 тощо). Ведучий(-а) має заздалегідь розгорнути на підлозі або прикріпити на стіні цей аркуш. Він (вона) просить дитину щільно притиснутись до аркуша (лягти по верх, якщо аркуш лежить на підлозі, або стати, якщо він на стіні), і пояснює, що це необхідно для створення зображення контуру тіла. Ведучий(-а) маркером обережно виводить контур тіла, хтось із дітей може йому в цьому допомагати. Коли справу завершено, КІКО дякує дитині та повертає її в коло до всіх дітей. Для досягнення більшого ефекту від вправління можна запропонувати іншим дітям притулитися до утвореного контуру, щоб вони могли спробувати побувати у цьому контурі. Ведучий(-а) звертає увагу дітей на малюнок контуру тіла і проводить аналогію зі шкірою, яка є своєрідним кордоном тіла людини, що захищає її внутрішні органи.

У цей час КІКО пропонує дітям ще раз поглянути на малюнок і назвати по-черзі від голови всі частини тіла, з яких воно складається, а саме ті, які вони можуть бачити ззовні.

До уваги ведучого(-ої)!

Не варто акцентувати увагу дітей на внутрішніх органах навіть, коли діти про них згадують. Ця вправа цінна тим, що в ігровий спосіб дає можливість розпочати з дітьми розмову про інтимні частини тіла та підготувати їх до кращого сприйняття правила «Твоє тіло належить тільки тобі».

Ведучий(-а) обов'язково повинен(-на) наголосити, що шкіра, яка вкриває все тіло людини, є своєрідним кордоном. Саме шкіра захищає внутрішні органи людини, а людина, як хазяїн свого тіла, повинна бути його захисником.

Ведучий(-а) має звернути увагу на те, якими словами діти називають різні частини тіла. Якщо трапляться неточності (наприклад, «попа» замість «сідниці», «пісюн» замість «пеніс», «піся» замість «піхва»), ведучий(-а) повинен(-на) коректно виправити назву, не акцентуючи на цьому зайву увагу.

ВАЖЛИВО! Ця бесіда не спрямована на ознайомлення дітей із назвами інтимних частин тіла. Варто пам'ятати, що метою вправління є, насамперед, вивчення конкретного правила.

Вправа-руханка «Овації для тіла»

КІКО пропонує дітям продемонструвати свою готовність захищати власне тіло: повертаючись одне до одного, похизуватися, яке в них красиве, сильне тіло (наприклад, стати в позу силача, Спайдермена тощо).

Далі КІКО просить дітей влаштувати «гучні овації» власному тілу. Ведучий(-а) із дітьми легенько, повільно, спокійно плескають себе долонями, починаючи від ступень, піднімаючись вгору по ногах,

далі поплескуючи стегна, животик, сідниці, спинку, передпліччя, плечі, груди, голову. Врешті всі разом весело плескають у долоні. Аналогічно ведучий(-а) з дітьми плескають себе долонями в зворотному напрямку: від голови до ступень, а на завершення усі разом весело плескають у долоні.

До уваги ведучого(-ої)!

Виконуючи цю вправу, КІКО та діти повинні називати частини тіла, по яких плескають. Вправу можна повторити декілька разів підряд, поступово прискорюючи темп, однак завершити її слід у повільному темпі та легкими дотиками.

Якщо під час виконання вправи діти не називають інтимних частин тіла, їх необхідно запитати, що вони пропустили. За потреби варто пригадати попередню бесіду та поцікавитися, як діти запам'ятали, що таке інтимні частини тіла.

Наприкінці вправи ведучий(-а) має ще раз нагадати дітям, що їхнє тіло належить тільки їм і що ніхто не має права торкатися його без дозволу дитини.

До уваги ведучого(-ої)!

Діти не завжди відрізняють пристойні доторки від непристойних. Тому ведучий(-а) має знову наголосити: не можна дозволяти, щоб хто-небудь дивився або торкався інтимних частин тіла дітей або просив їх подивитися або торкнутися інтимних частин тіла іншого. Варто ще раз нагадати правило «Тут мене не торкайся!», у якому визначена чітка та легка для запам'ятовування межа безпеки — спідня білизна.

Діти мають право відмовитися від поцілунку або пестощів, навіть якщо це хоче зробити близька їм людина (наприклад, дідусь, бабуся, мама, тато, старший брат / сестра, хрещений(-на), добрий друг батьків, дядько, тітка та інші). Треба вчити дітей одразу й твердо говорити «ні» будь-якому недоречному фізичному контакту, знаходити вихід із небезпечних ситуацій та одразу розповідати дорослому, якому вони довіряють, про те, що трапилось. Дуже важливо, щоб діти запам'ятали:

вони повинні до кінця наполягати на тому, що їм не подобається, боляче, неприємно, і говорили про це вголос різним дорослим, допоки не знайдуть того дорослого, який їм допоможе.

Варто нагадати дітям історію про те, як РУКА питала дозволу КІКО, перш ніж доторкнутися до нього. Цей епізод із КІКО бажано використовувати, щоб пояснити дітям, що вони мають право сказати «ні» в будь-який момент.

КІКО, тримаючи два піднятих догори пальці (великий та вказівний), виголошує наступне правило – **«Твоє тіло належить тільки тобі»** – та заохочує дітей голосно повторити його.

Вправа на завершення

Для закріплення отриманої інформації ведучий(-а) може використати ігрову техніку «Передай далі». Наприклад, КІКО плескає по долоні дитину, яка буде давати відповідь на запитання, а та відповідає й плескає по долоні сусіда / сусідку, передаючи йому / їй слово.

Запитання для закріплення інформації:

До уваги ведучого(-ої)!

Необхідно заохочувати дітей вільно висловлювати свої думки на перше запитання, що наведене нижче. Вони бувають дуже цікавими і незвичними, до прикладу, «це будиночок, в якому я живу», «це мій панцир». Тут не може бути правильних чи неправильних відповідей, головне – як діти міркують і що знають про своє тіло. Важливо закласти їм основу позитивного ставлення до власного тіла та тіл інших, а також бажання завжди захищати своє тіло.

Друге запитання спонукає дітей зрозуміти, що шкіра – це кордон тіла, який виконує важливу захисну функцію для всього тіла людини. У відповідях дітей варто заохочувати описувати якості їхньої шкіри (наприклад, гладка, пружна, чиста, красива).

-
1. Що таке ваше тіло?
 2. Яким є кордон вашого тіла?
 3. Яке правило ми сьогодні вивчили?
 4. Коли ним треба користуватися?
 5. Кому можна розповідати про те, що хтось торкався вашого тіла і вам це було неприємно, боляче, соромно (особливо якщо це була доросла людина)?
 6. Хто і коли може вас торкатися? Що спершу має ця людина зробити? *(Кожен має завжди запитувати іншу людину її дозволу, аби доторкнутися, обійняти).*

Сценарій інтерактивної бесіди «Хороші секрети – погані секрети!»

Ведучий(-а) пропонує дітям знову запросити КІКО в гості, бо сьогодні бесіда стосуватиметься різних секретів та секретиків, а КІКО — найкращий у світі знавець секретів. З'являється КІКО та пропонує дітям пограти у гру.

Вправа-руханка «Секретик»

Учасники стають у ряд, долоні складають човником так, щоб ведучий(-а) міг / могла сховати там «секретик». Ведучий(-а) теж складає долоні човником і ховає в них якийсь «секретик» (каблучку, цукерку, камінчик або будь-який інший маленький предмет), по черзі підходить до кожного(-ї) учасника(-ці) та вкладає свої долоні в долоні гравців. У результаті «секретик» залишиться в когось із учасників(-ць) у долонях. *(УВАГА! Ведучий(-а) повинен(-на) передавати «секретик» зовсім непомітно.)* Учасник(-ця), який(-а) отримає «секретик», має зберігати це в таємниці від присутніх і поводитися так, щоб ніхто не здогадався, що «секретик» саме у нього / неї.

Коли ведучий(-а) підійшов(-ла) до останньої дитини в ряду, він / вона говорить: «Секретик, секретик, вийди в центр!» Учасник(-ця), який(-а) отримав(-ла) «секретик», має обійти перешкоди та вийти в центр. У цей час інші учасники, здогадавшись, у кого «секретик», повинні створювати йому / їй перешкоди.

Наступним ведучим у грі буде той, хто першим здогадався, в кого «секретик». Вправу можна повторити декілька разів.

До уваги ведучого(-ої)!

Якщо інтерактивна бесіда проводиться з однією дитиною, варто залучити до гри ще декілька осіб, наприклад, інших членів родини.

Після завершення вправи-руханки КІКО цікавиться у дітей, чи сподобалася їм гра та чи люблять вони секретики.

КІКО розповідає дітям, що секретики бувають хороші й погані, та детально пояснює різницю між хорошими та поганими секретами. Наприклад: секретик у грі — хороший. Тому що діти грали в безпечному середовищі, а таємницю про «секретик» зберігали лише для того, аби гра була цікавою й веселою. Їм нічого не загрожувало, вони почувалися радісно, весело, спокійно, комфортно і головне — безпечно. Інший приклад хорошого секрету — коли дитина разом із дорослим готує свято або приємний сюрприз, привітання для когось іншого. Хороші секрети наповнюють життя радісними моментами та приємними відчуттями, їх потрібно приховувати короткий час і завжди відомо, коли вже можна його розголосити. Натомість поганій секрет засмучує і тривожить.

До уваги ведучого(-ої)!

Ведучий(-а) вустами КІКО наголошує, що будь-який секрет, який породжує почуття неспокою, тривоги, страху або суму, дитина не повинна тримати в таємниці. Навпаки, треба розповісти про нього дорослій людині, до якої вона ставиться з довірою (батькам, вихователю, співробітнику поліції, лікарю тощо).

На завершення КІКО демонструє три пальці та звертається до дітей: «Діти, запам'ятайте! **«Добре зробиш, коли розкажеш про секрети, які тебе турбують»** — це третє важливе правило, якого треба дотримуватися!» Діти голосно повторюють третє правило, демонструючи вже три пальці.

Вправа на завершення

Для закріплення інформації та засвоєння третього правила варто пограти з дітьми у гру «Лото».

Для проведення гри «Лото» ведучому(-ій) необхідно заздалегідь підготувати по два ігрових поля червоного та зеленого кольорів (додаток А) для кожного з учасників та учасниць, картки з приклада-

ми хороших і поганих секретів (по п'ять варіантів), а також фішки (наприклад, дрібні іграшки, статуетки, гудзики, камінчики тощо).

Кожна дитина отримує два поля: зелене для відповідей про хороші секрети й червоне — для відповідей про погані секрети та вибирає фішки. Ведучий(-а) зачитує ситуації, а діти вирішують, хороший це секрет чи поганий. Відповідно до кольору поля (зелене чи червоне) та номера картки, який називає ведучий(-а), діти розставляють фішки.

До уваги ведучого(-ої)!

Для менших дітей можна не використовувати цифри, а орієнтувати їх на колір поля (хороший секрет — ставлять фішку на зелене поле, поганий — на червоне). За потреби для менших дітей умови гри можна спростити, а для старших, навпаки, ускладнити.

Перемагає той / та, хто дав / дала найбільшу кількість правильних відповідей, розташувавши фішки на відповідних полях.

Ігрове поле зеленого кольору

	5		2	
3				1
		4		

Ігрове поле червоного кольору

	2		5	
4				3
		1		

Сценарій інтерактивної бесіди «Впевнене «НІ»

У приміщенні з'являється КІКО та пропонує дітям повторити правила, які вони вже знають. Діти називають правила й розгинають пальці (відповідний палець для кожного правила). Далі КІКО пропонує дітям пограти у гру «Так чи ні».

Вправа-руханка «Так чи ні»

КІКО попереджає дітей, що в цю гру слід грати мовчки. КІКО описуватиме різні ситуації, а діти мають визначити, що є безпечним, а що — ні. Вони будуть робити це так: якщо безпечно — мовчки кивати головою «так» і піднімати великий палець догори, якщо небезпечно — мовчки хитати головою «ні», а великі пальці опускати вниз.

Кожну відповідь КІКО коментує, роз'яснює, чому це безпечно або небезпечно, дає короткі чіткі поради, як варто діяти в тій чи іншій ситуації, просить дітей повторювати ці рекомендації. Окремі фрази навіть варто промовляти вголос.

Приклади ситуацій:

- ⊗ Їсти яблука та груші.
- ⊗ Чистити зуби.
- ⊗ Розказувати мамі (татові, бабусі), якщо чужа доросла людина запросила дитину до себе в гості.
- ⊗ Незнайомець просить зняти одяг і каже, що це секрет.
- ⊗ Гуляти на дитячому майданчику біля дому.
- ⊗ Доглядати домашніх улюбленців.
- ⊗ Чужа доросла людина просить дитину про допомогу.
- ⊗ Іти з іншими дорослими без дозволу батьків.

-
- ☼ Сідати в машину до незнайомої людини.
 - ☼ Прибирати свої іграшки на місце.
 - ☼ Розказувати, що дитина буває сама вдома.
 - ☼ На запрошення чужих людей іти за ними, щоб подивитися на котика, собачку тощо.
 - ☼ Хтось просить дозволу торкнутися інтимних частини тіла дитини.
 - ☼ Людина просить сфотографувати дитину або зняти її роздягнутою на відео тощо.

До уваги ведучого(-ої)!

У цю гру варто грати багато разів, щоб діти краще запам'ятали правила безпечної поведінки. А правила гри можна децю змінювати кожного разу. Наприклад: можна кидати м'ячик дитині, чия черга відповідати; діти можуть відповідати всі разом, промовляючи відповіді по-різному (голосно чи тихо) тощо.

Далі КІКО розповідає, чому важливо вміти говорити «ні». Він наголошує, що кожна дитина має право сказати «ні», якщо їй неприємно, страшно, боляче, соромно. Говорити «ні» — це нормально. А говорити «ні» людині, яка створює небезпеку, потрібно обов'язково, особливо, коли така людина лякає, бентежить, пропонує різні небезпечні чи непристойні речі (наприклад, просить зберігати секрет і нікому не говорити, що торкалася тіла у трусиках). «Ні» нікого не образить, а навпаки, зможе захистити. На завершення КІКО розповідає казку про маленьке та велике «ні».

Казка «Маленьке та велике «ні»

Гізела Браун

Маленьке «ні» сидить на лавці та їсть шоколадку. Воно дуже-дуже крихітне й тихе. До нього підходить велика товста жінка й запитує: «Чи можу я сісти поряд із тобою?» Маленьке «ні» тихо шепоче: «Ні, мені хотілося би побути на самоті». Велика товста жінка навіть не чує його й сідає на лавку. За нею підходить хлопчина й запитує: «Чи можна мені взяти твою шоколадку?» Маленьке «ні» знову тихо шепоче: «Ні, я хочу з'їсти її сам». Та хлопчина так само не чує, забирає у маленького «ні» шоколадку і починає її їсти.

Згодом підходить чоловік, який часто бачить маленьке «ні» в парку, і каже: «Привіт, малюче! Ти дуже симпатичний. Я можу тебе поцілувати?» Маленьке «ні» вже втретє шепоче: «Ні, я не хочу твого поцілунку». Та чоловік теж не чує, наближується до малого «ні» й збирається його поцілувати.

Тут терпіння малого «ні» уривається. Він піднімається, тягнеться догори і голосно, на всю силу, кричить: «НІ-І-І-І!» Та ще раз: «НІ, НІ, НІ! Я хочу один сидіти на цій лавці, я хочу сам з'їсти свою шоколадку, і я не хочу цілуватися. Зараз же припиніть, залиште мене в спокої!» Велика тітка, хлопчина й дядько роблять великі очі й питають: «Чому ж ти одразу не сказав?» — і йдуть своєю дорогою.

А хто це зараз сидить на лавці? Не маленьке «ні», а велике «НІ». Воно сильне, гучне, і воно думає: «Отже, якщо завжди тихо й невпевнено говорити «ні», люди цього не чують. Потрібно голосно й чітко говорити «НІ», тоді на тебе будуть зважати».

Так маленьке «ні» стало великим «НІ».

Після закінчення розповіді про маленьке та велике «ні» КІКО звертається до дітей: «Увага! Діти, запам'ятайте, що **«НІ означає НІ!»** — це четверте важливе правило, яке слід знати».

Розігрування в ролях казки «Маленьке та велике «ні»

Після того як діти дослухали казку, КІКО пропонує кожному з них побути в ролі маленького «ні» і потренуватися голосно, чітко та впевнено говорити «ні».

До уваги ведучого(-ої)!

Ведучий(-а) від імені КІКО сам(-а) показує приклад того, як правильно говорити «ні»: потрібно зробити крок назад, дивитися прямо перед собою, не опускаючи очі, випрямитися, говорити голосно, прибирати або відштовхувати руки іншої людини від себе, не дозволяти брати себе за руки або інші частини тіла.

Вправа на завершення

Коли всі діти спробують свої сили і потренуються говорити «ні», КІКО пропонує обговорити такі питання:

1. Чому маленьке «ні» ніхто не чув?
2. Чи варто говорити «ні», коли ви відчуваєте, що ситуація лякає, тривожить?
3. Що допомогло маленькому «ні» стати великим «НІ»?
4. Чи відчували ви себе великим «НІ»?
5. Яке правило ви сьогодні вивчили?

Сценарій інтерактивної бесіди «Клич на допомогу, коли вона тобі потрібна!»

На початку інтерактивної бесіди ведучий(-а) за участі КІКО пропонує дітям повторити правила, які вони вже знають. Для цього діти витягують по черзі картки, на яких написані правила, а КІКО допомагає їх прочитати. Діти пригадують, повторюють вголос правило та на пальцях показують його номер.

До уваги ведучого(-ої)!

Для кращого засвоєння правил безпеки, яким присвячено бесіду, необхідно заздалегідь самостійно підготувати картки зі схематичним зображенням правила (наприклад, зобразити у вигляді коміксу або картинок, символів).

На наступному етапі інтерактивної бесіди КІКО розповідає дітям, що аби почуватися в безпеці, не варто підходити близько до незнайомих людей. А щоб діти краще це зрозуміли, пропонує виконати вправу.

Вправа «Три великих кроки»

Ведучий(-а) пропонує трьом дітям вийти в центр кімнати. Сам(-а) стає біля них і говорить: «Коли ми стоїмо так близько одне біля одного, то нам це потрібно, наприклад, щоб привітатися». Потискає їм руки і далі продовжує: «Проте так ми вітаємося лише з близькими, знайомими людьми, а іншим просто киваємо головою і кажемо привітання. Іноді ми близько підходимо до іншої людини, щоб надати допомогу, а буває, щоб схопити». Ведучий(-а) несподівано хапає того, хто стоїть ближче. Потім він / вона запитує у дітей, чи це безпечно, і пояснює, в яких саме випадках це може бути небезпечно.

Далі ведучий(-а) ставить дітей на відстані приблизно трьох метрів від себе. Щоб продемонструвати, скільки це, просить зробити три великих кроки. Показує, що на такій відстані схопити непомітно неможливо.

Учасники та учасниці розглядають таку ситуацію: хтось покликав дитину подивитися на щось цікаве чи звернувся по допомогу — і дитина підійшла близько до машини. КІКО запитує: «Що може статися з дитиною? А як варто діяти дитині в такій ситуації?» Вислуховує варіанти відповідей дітей.

КІКО знайомить дітей із п'ятим правилом «**Ні — біжи — розкажи!**» і пояснює його значення детальніше. Пропонує дітям повторити правило декілька разів уголос.

На завершення циклу інтерактивних бесід ведучий(-а) із фантазійним персонажем КІКО коротко підсумовують усю отриману інформацію про безпеку.

1. Пам'ятаєте, що таке інтимні частини тіла? (*Ті частина тіла, які люди прикривають спідньою білизною.*) Пригадайте, як вони називаються. Їх дуже рідко хтось бачить, і тільки окремі дорослі іноді можуть їх торкатися (*батьки, лікарі*). Для чого вони можуть торкатися вашого тіла, зокрема його інтимних частин? Коли ці дотики є безпечними, а коли небезпечними? Дорослим людям не потрібно торкатися інтимних частин тіла дитини, окрім випадків, коли вони миють дитину, турбуються про її здоров'я. Якщо хтось із дорослих говорить вам, що торкатися інтимних частин — це правильно й добре, не вірте цій людині! Це неправда. Скажіть «ні», біжіть від цієї людини та обов'язково скажіть про це батькам або іншим дорослим, яким ви довіряєте.
2. Є люди — це можуть бути як знайомі, так і незнайомі, — які поводяться дуже дивно. Вони можуть пропонувати різні ігри з інтимними частинами тіла дитини або дорослого, просити сфотографувати інтимні частини тіла, гратися в «роздягання» тощо. Такі ігри небезпечні. Про таких дорослих обов'язково необхідно розказати батькам, вихователю або іншим дорослим, яким ви довіряєте. Звертайтеся до різних дорослих кілька разів, якщо раптом вони з першого разу не зрозуміли, про що йде мова. Коли дорослий запропонує вам гру з інтимними частинами тіла і скаже, що вам це сподобається, що ви будете робити? (*Діти повторюють правило «Ні — біжи — розкажи!»*)
3. Ніколи не можна без дозволу батьків (інших довірених дорослих) відповідати на будь-які заклики чи запрошення чужих людей (навіть якщо ви їх знаєте): йти за ними, сідати в їхню машину, погоджуватися щось подивитися в сусідньому дворі, реагувати на те, що хтось потрапив у біду (навіть

коли йдеться про близьких чи знайомих). Яке правило тут діє?

4. Ніколи не розповідайте чужим дорослим, що ви буваєте вдома самі. Не підходьте до дверей, коли ви самі вдома і хтось дзвонить у двері. Ваші близькі мають ключі від дому, а якщо це неочікувані гості, то вони можуть зателефонувати вашим батькам, а ті вже попередять вас.
5. Ви можете говорити «ні» будь-кому, хто робить вам неприємно, боляче, коли ви відчуваєте страх, сором, провину, тривогу. Будь-кому, хто змушує вас робити дивні або непристойні речі, від яких вам страшно, соромно, тривожно. Яке правило треба пам'ятати, щоб убезпечити себе?
6. Навіть якщо сталося щось погане, а кривдник говорить вам, що не можна нікому говорити про це, адже буде гірше, він заподіє шкоду вам чи вашим близьким, не вірте. Ця людина говорить неправду, бо хоче приховати свій поганий вчинок. Ви не винні, що зустріли таку людину, і не повинні зберігати цей секрет. У тому, що сталося, винен дорослий.
7. Доросла людина повинна просити про допомогу тільки дорослих. Якщо хтось із дорослих просить про допомогу дитину, ця людина може бути небезпечною. І тоді ви знаєте, як діяти. *(Діти повторюють правило «Ні — біжи — розкажи!»)*

Вправа на завершення

Ведучий(-а) разом із КІКО роздає дітям аркуші паперу та олівці і пропонує покласти свою долоню на аркуш, а сам(-а) допомагає обвести її олівцем. КІКО просить дітей зробити на кожному пальчику позначку, яка буде нагадувати про вивчені правила. Кожне правило діти повторюють окремо й вигадують разом, що можна намалювати. Діти забирають долоньки додому та разом із батьками ще раз повторюють усі п'ять правил безпечної поведінки.

ПОНЯТТЯ ТА ТЕРМІНИ

Віртуальний секс — використання різноманітних інтернет-матеріалів (картинок, текстів, звуків, відео) для сексуального стимулювання та задоволення.

Дитина — особа віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітнього раніше.

Дитяча порнографія — (1) будь-які незалежно від форми зображення дітей, що беруть участь у реальних чи уявних сексуальних діях, або показ статевих органів дитини з сексуальними намірами; (2) різновид комерційної сексуальної експлуатації.

Дитяча проституція — використання дитини в наданні сексуальних послуг у будь-якій формі з метою отримання оплати чи іншої винагороди.

Дитячий секс-туризм — комерційна сексуальна експлуатація дітей людьми, які переїжджають з однієї місцевості в іншу з метою сексуальних відносин.

Жертва насильства в сім'ї — член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

Комерційна сексуальна експлуатація дітей (КСЕД) є одним із основних порушень прав дітей. Вона вклю-

чає в себе сексуальні домагання з боку дорослої людини та винагороду у грошовій чи іншій формі дитині чи третій особі (або групі осіб).

Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. *Неповнолітньою* вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Насильство в сім'ї — будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і завдають йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю.

Партенофілія (від давньогрецьких слів παρθένος — незаймана дівчина, φιλία — любов) — статевий потяг до незайманих дівчат.

Педофілія — статеве збачення, що проявляється в задоволенні своїх статевих потреб із дітьми.

Правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Ранній шлюб — це шлюб за участю дітей молодше вісімнадцяти років.

Сексуальне насильство в сім'ї — протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

Торгівля дітьми — це вербування, перевезення, передача, переховування, одержання дитини шляхом погрози чи застосування сили або інших форм зловживання владою чи вразливістю становища, шляхом підкупу у вигляді платежів чи вигод для одержання згоди особи, що контролює дитину, здійснювані з метою експлуатації.

Члени сім'ї — особи, які перебувають у шлюбі, проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі між собою, їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання.

Ефебофілія (від давньогрецьких слів *ἔφηβος* — юнак, *φιλία* — любов) — статевий потяг дорослих людей до осіб підліткового та юнацького віку, як до дівчат, так і до юнаків.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причин й фактори виникнення // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – № 4, 2010.
2. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>.
3. Захист дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації. Інформаційно-методичні матеріали // Фондація «Даємо дітям силу», ВБО Український Фонд «Благополуччя дітей», 2019. URL: https://childfund.org.ua/Uploads/Files/books_pdf/sexual_expl_manual_professionals_s.pdf.
4. Інформаційно-методичні матеріали та аналіз нормативно-правової бази з питань попередження насильства над дітьми в сім'ї та поза нею / Авт.: Брижик В. О., Журавель Т. В., Кочемировська О. О., Нікітіна О. М., Христова Г. О. / За заг. ред. Журавель Т. В., Христової Г. О. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 33.
5. Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text.
6. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за ред. С. Павлиш, Т. Журавель. – К.: вид-во ФОП Клименко, 2015. – 146 с.
7. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». – Київ, 2019. – 180 с.
8. Опитування батьків з питань попередження сексуального насильства над дітьми, проведено ГfK Ukraine (ГfK Юкрейн) на замовлення ВБО Український фонд «Благополуччя дітей», 2018 р. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Survey-parents_2018_ukr.pdf.
9. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс / Автори-упорядники: Журавель Т. В., Коробченко Н. М., Нікітіна О. М., Сафронова О. Ф./ За заг. ред. О. В. Безпалько, Т. В. Журавель. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – С. 22-24, 28-29.
10. Сексуальні зловживання щодо дітей і їх наслідки в дорослому віці. Стислий виклад. Наукове дослід-

- дження проведено Фондом «Даємо дітям силу» в рамках проєкту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей в країнах Центральної та Східної Європи – комплексний підхід» за фінансової підтримки ОАК Foundation, Варшава, 2016. URL: https://rescentre.org.ua/images/Uploads/Files/statistika_dl/Childhood_Sexual_Abuse_and_Its_Effects_in_Adult_Life_Executive_Summary_ukr.pdf.
11. Сексуальне насильство над дітьми [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%BD%D0%B0%D0%B4_%D0%B4%D1%96%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B8
 12. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / А. В. Аносова, О. В. Безпалько, Т. П. Цюман та ін. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. – 352 с.
 13. Трачук М. М. Інтерактивні методи навчання – запорука розвитку творчої особистості : методичний посібник / М. М. Трачук. – Чернівці, 2013. – 37 с.
 14. Цюман Т., Нагула О. (2021). Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка (№ 35 (1), ст. 94–100). <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2021.3513>.
 15. Arthur H. Garrison. Child Sexual Abuse Accommodation Syndrome: Issues of Admissibility in Criminal Trials – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ipt-forensics.com/journal/volume10/j10_2.htm.
 16. Child sexual abuse – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Child_sexual_abuse#Offenders.
 17. Jak chronić dzieci przed wykorzystaniem seksualnym? Poradnik dla rodziców i profesjonalistów / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”.
 18. Pomoc dzieciom wykorzystywanym seksualnie. Poradnik dla pedagogów, nauczycieli i opiekunów dziecka / Fundacja Dzieci Niczyje. W ramach kampanii „Zły dotyk”.
 19. Recognizing Child Abuse and Neglect: Signs and Symptoms – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.childwelfare.gov/pubs/factsheets/signs.cfm>.

-
20. Responding to child sexual abuse – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.aacap.org/AACAP/Families_and_Youth/Facts_for_Families/FFF-Guide/Responding_To-Child-Sexual-Abuse-028.aspx.
 21. Robert L. Crooks; Karla Baur. Our Sexuality – Published 2016 by Wadsworth Publishing, 604 Pages.
 22. Rycus, Judith S, & Hughes, Ronald C. Field Guide to Child Welfare, 1998 – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.ihs-trainet.com/_files/ugd/7833cd_f5bd1e9106ad467a9436d8ed68574b45.pdf.
 23. The National Society for the Prevention of Cruelty to Children (NSPCC) – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.nspcc.org.uk>.
 24. When Children Disclose Sexual Abuse. By Jane Lefkowitz, LICSW – [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.socialworktoday.com/archive/exc_082712.shtml.
 25. What we all need to know to... protect our children. Protecting children from sexual abuse / Stop it Now! UK & Ireland project.

Нагула Олена Леонідівна
Цюман Тетяна Петрівна

НАВЧІТЬ ДИТИНУ ЗАХИЩАТИСЯ

Методичний посібник

За заг. редакцією *Т. П. Цюман*

Для безкоштовного розповсюдження

Підготовка матеріалів здійснена в рамках проєкту «Попередження сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей у країнах Центральної та Східної Європи – комплексний підхід», що впроваджений Українським фондом «Благополуччя дітей» у партнерстві з Фондацією «Даємо дітям силу» (Республіка Польща) за фінансової підтримки OAK Foundation (Швейцарія). Друк посібника організовано за фінансування Посольства Федеративної Республіки Німеччина в Києві в межах проєкту «Програма попередження сексуального насильства над дітьми дошкільного віку».

Усі права захищено. Відповідальність за зміст публікації несе винятково Український фонд «Благополуччя дітей». Думки, висловлені в публікації, не обов'язково збігаються з точкою зору донора.

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 4,65. Обл. вид. 3,32.
Видання третє, доповнене, перероблене – виконавець ФОП Савісько І. С.